

AZ ERDÉLYI ROMÁN TUDOMÁNYOS ÉLET MAGYAR FORRÁSAI

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

Bár a román tudománynak szerves továbbfejlődésre hivatott, modern megnyilatkozásai nem régebbiek a XVIII. század utolsó harmadánál, mégis már korábban történtek jelentős kísérletek azon céllal, hogy ennek a messze keletre sodródott neolatin népnek legalább egy vékony felső rétege valamelyes kapcsolatba kerüljön a magyar tudományossággal.

A magyar-román szellemi érintkezések története kétségtelenül lényegében véve a középkor utolsó századaiba nyúlik vissza. Bármily nagy volt is az úr társadalmi és vallási szempontból az államalkotó katolikus magyarság s a Magyarország földjére a XII. század második felétől kezdve beköltöző s balkáni életformákat hordozó románság között, e különbségek mégsem jelentettek leküzdhetetlen gátat a magasabbrendű magyar művelődés termékenyítő szétsugárzása számára, A román betelepülés vezetői, a kenézek közül igen sokan – személyes hűségük vagy hadi érdemeik jutalmául – magyar nemességet nyertek, a magyar nemességbe soroltattak a hazánk földjén menedéket kereső vajdacsaládok is, s így már aránylag igen korán, a XIV. században kezdett kialakulni egy olyan román eredetű nemesi osztály, amely rendi kiváltságai és kötelezettségei révén szoros érintkezésbe jutott Magyarországnak sajátosan magyar veretű latin kultúrájával. Talán nem véletlen, hogy éppen az olasz-francia gyökerű Anjou-korszak, a magyar humanizmus első kiteljesedése, egyengette fokozottabb figyelemmel az utat egy másik neolatin népnek, a románság vezető rétegének az ország kultúréletébe való bekapcsolása felé.

Efféle kapcsolatok minden szomszédnép számára sokat jelentettek, de különösen fontosak voltak a románság, e nyugati nyelvtestvéreitől oly korán elszakadt neolatin nép szempontjából, amely számára sokáig csupán a magyar művelődés volt az egyetlen út az ősi törzset képviselő

latin nyelv és latin szellem felé. Egészen bizonyos ugyanis, hogy mi-helyt magyar közvetítés folytán legalább egyes románok megtanul-tak latinul – hiszen ismeretes, hogy még Havaselvén is az írásbeli-ség először latinul jelentkezik!¹ – e kiváltságosak előtt egyszerre felderenghetett, ködösen bár és bizonytalanul, a latinság és a román-ság összetartozásának gondolata, amely azután később, a humanista erudíció fényénél, a románok római eredetének tudatává érlelődött.

Már a középkorban a magyar művelődés ajándékozta meg tehát a románságot római multja egyetlen emlékének felismerésével: nyelve latin eredetének lassan felködlő tudatával. Ezt a felismerést bizo-nyára elmélyítette és általánosította a latinellenes ortodoxiától Dél-Magyarország egyes pontjain a XV. században tömegesen elszakadó románság, különösen pedig azon tagjai, akik a katolikus hitre áttérve új kultúrközösségüknek akkor legtanultabb osztályába: a papság körébe emelkedtek. Tudjuk, hogy e század folyamán az aradi és Csa-nádi káptalanban már több román származású kanonok ült² persze azonban teljességgel bizonytalan, vajjon ezek próbálták-e latinos műveltségüket valamilyen formában népük közkincsévé tenni.

Világosabban áll előttünk a XVI. századi fejlődés. A kifejezetten humanista jellegű orientáció s egyben a magyar-román szellemi kap-csolatok hordozói azonban e korban rendszerint olyan egyének, mint Oláh Miklós, esztergomi prímás (1493–1568) vagy Bona György, ennek Padovában tanuló unokaöccse, akik román származásuk elle-nére már szívvel-lélekkal magyarrá váltak, s akiket így nem szabad a román szellemi élet kimagasló alakjai közé számítanunk. Lupaş I. állításai ellenére³ egészen bizonyos, hogy Oláh Miklós tudományos és költői működése a magyar humanizmusnak szerves része, – ilyen-nek látták a XVIII. század első román tudósai is – s ugyancsak a magyar humanizmus világában maradt Bona György akkor, mikor egyik »tetrastichon«-jában Zsámboky (Sambucus) Jánost, a nagy magyar humanistát köszöntötte.⁴

¹ Vö. C. C. Giurescu: *Istoria Românilor*. Bukarest, 1935. I, 393. A. Fekete Nagy–L. Makkai: *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. Budapest, 1941. 245.

² Ld. Gáldi–L. Makkai: *Geschichte der Rumänen*. Budapest, 1942. 44.

³ I. Lupaş: *Cronicari și istorici români din Transilvania*. Craiova, é. n. I. VII. (ld. még Archivum Europae Centro-Or. I, 280).

⁴ Vö. A. Veress: *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*. Budapest, 1941. 566. Ld. ugyanott Zsámboky versét Bona György halálára (1559), *Emblemata Ioannis Sambuci Tirnaviensis Pannonii* (Antver-piae, 1564. 229) nyomán.

E humanista kapcsolatoknál román vonatkozásban jelentősebb az erdélyi protestáns misszió sikere a románok között. Az addig kizárólag szláv eredeti nyomán s mindennemű szövegkritika nélkül készült, primitív fordításokhoz képest egy olyan bibliafordítás, mint a híres szászvárosi Ószövetség óriási haladást jelent: ennek a Tordosi Mihály, román református püspök vezetésével készült nagy műnek forrása már nem csupán az ortodoxiának egyoldalú bizánci-szláv bibliahagyománya, hanem elsősorban Heltai Gáspárnak, Kolozsvár tudós papjának és könyvkiadójának kiváló magyar bibliája (1551–1560), továbbá a Vulgatának egy protestáns szellemben átdolgozott kiadása s végül talán egy olyan latin szöveg is, amely Tremellius és Johannes Junius fordításához állott közel.¹ Ily sokféle forrásból származó erudicióra – noha maguk a fordítók csak héber és görög forrásokot vallottak be – a délerdélyi románok méltán lehettek büszkék: e magyar támogatással megjelent és valósággal filológiai akribiával szerkesztett mű egy egészen más művelődési légkört lehel, mint a régebbi, bizonyára egykönyvű fordítók által készített, naivan népies hangulatú szent szövegek. S e vallástudományi kapcsolatok tovább folytatódtak a XVII. században is: jellegzetes gyümölcsök nemcsak a gyulafehérvári Újszövetség, az ú. n. Rákóczi-biblia (1648), amelynek közvetlen mintái és forrásai még felderítésre várnak, hanem az 1651-ben kiadott román zsoltárfordítás is, amely – alighanem a Bethlen Gábor alapította gyulafehérvári, később nagyenyedi főiskola tudós tanárainak buzdítására és támogatásával – egyenesen a héber eredeti alapján készült.²

A protestantizmus azonban – bármennyire is a nemzeti nyelvek kultuszát domborította ki – távolról sem szorította háttérbe a hagyományos magyarországi latin műveltséget. Ama protestáns énekeskönyvekben, melyekből a románok a maguk egyházi énekeit fordították, gyakorta megtaláljuk középkori himnuszok latin szövegét és előfordul, hogy a román fordító itt-ott a latin eredetit követi s

¹ A szászvárosi Ószövetség (*Palia*) forrásaira nézve ld. egyrészt M. Roques kétnyelvű kiadásának (Paris, 1925) kitűnő bevezetését, másrészt L. Gáldi; *Zum Einfluß der ungarischen Syntax auf das Altrömische*. AECO. VI, 325 kk. Tremellius fordítása megvolt Erdélyben a kolozsvári jezsuiták könyvtárában is (egy 1603-ból való híradást közöl róla Veress E. Argenti jezsuita atyára vonatkozó, sajtó alatt levő munkájában).

² A Gaster-féle *Chrestomatie Română*-ban (I. 152) olvasható szemelvényeknek a héber eredetivel való egybevetését tanítványom, Eppler Erzsébet végezte el.

nem a mellette lévő magyar szöveget.¹ E körülmény arra mutat, hogy a románok református papjainak is volt bizonyos latin műveltsége. E műveltségben azonban, amelyet elsősorban az erdélyi kiváló protestáns főiskolák közvetítettek, részesedtek világiak is, így az a Halics Mihály, aki Nagyenyeden Páriz Pápai Ferencnek, a neves magyar szótárírónak és orvosnak iskolatársa volt, s akinek homályosan ismert működésével szokták kapcsolatba hozni a legrégebb ismeretes román-latin kéziratos szótár keletkezését is.² S egészen bizonyos, hogy ez a Nagyenyeden tanult és később a szászvárosi iskola élén álló Halics Mihály csak egyetlen példa a XVII. századnak magyar kollégiumban tanult románjai közül. A porlepte matrikulák átböngészése bizonyára még sok más nevet tárna fel számunkra, s alig kétséges, hogy ezek között a Kárpátokon túlról jött románok is szerepelnének, hiszen éppen e korról jegyezte fel Pietro Deodato Bakšič, szófiai katolikus püspök, hogy még a havaselvi bojárok fiai is az »erdélyi eretnekek« iskoláiba járnak latinul tanulni.³

Általában véve azt mondhatjuk, hogy a XVII. századi Havaselve és Moldva kiválóbb fejedelmei, mint Basarab Máté és Lupu Vazul, felismerték a latin kultúra fontosságát s ennek meghonosítása érdekében nem zárkóztak el a magyar misszionáriusok segítségétől sem.⁴

¹ Latinszövegű himnuszokat találunk pl. Gönczy György énekeskönyvének 1642-i kiadásában. A *Surrexit Chrisius hodie* c. himnusz román fordításában nem egy részlet közvetlenül a latinon alapul (pl. *Apparens primo Mariae* – Megjelenék Máriának – *Fuisze* (helyesen *Sze ivisze*) *enteny* ej Mariaj). Vö. *Archivum Europae Centro-Or.* VI, 294. Olykor egy-egy katekizmus fordítója, így az egyébként sajnos ismeretlen Fogarasi István lugosi ref. lelkész szintén figyelembe vette nemcsak a magyar forrást, hanem ennek latin eredetijét is. Vö. Tamás L.: *Fogarasi István kátéja*. Kolozsvár, 1942. 15 s ehhez AECO. IX-X (1943–4) 533 kk.

² Halics (Halici)-ről alapvető tanulmányt írt N. Drăganu (Dacoromania IV, I). Halici, mint ismeretes, Páriz Pápaihoz 1674-ben érdekes epigrammot intézett, az első román disztichonokat. Erről, mint kultúrtörténeti dokumentumról: AECO. VI, 295, valamint már a múlt század közepén (Weszprémi György latin fordítása alapján) G. Barițiu: *Foaie pentru minte* 1847, 205. A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött ú. n. Anonymus Caransebesiensis-féle szótárnak Halicssal való kapcsolatait kétségbevonja N. Iorga (*Revista Istorică* XII, 368), s csak fenntartással fogadja el C. Tagliavini (*Il »Lexicon Marsilianum«* Bukarest, 1930. 183).

³ Vö. E. Fermedzin: *Acta Bulgariae ecclesiastica. Mon. Slav. Mer.* XVIII, 141.

⁴ A latin kultúra iránt érdeklődő fejedelmekről s ezeknek magyar munkatársairól Fr. Pall: *Matei Basarabeși problema unirii religioase*. *Studii Italiene* VI, 60 kk., ugyanaz: *Date inedite privitoare la legăturile culturale italo-rom. din*

Havaselve felől Constantin Cantacuzino, korának egyik legműveltebb fejedelmi sarja – az első Padovában tanult román – élénk összeköttetésben állott Erdély tudósaival,¹ Miron Costin, a legkiválóbb moldvai krónikás pedig a lengyel humanizmus ösztönzéseit az erdélyi történetírás eredményeivel egyeztette, s nem egyszer volt szívesen látott vendég Apaffy Mihály udvarában.² Miron Costin magyar vonatkozású érdeklődése odáig ment, hogy ránkmaradt a magyar történelemtől szóló rövid összefoglalása is.³ S hidat jelentett Erdély s a Kárpátokon túli ortodoxia világa között a brassói származású Teodor Corbea is, aki – Szenci Molnár Albert kettős működésének hatása alatt – egyrészt románra dolgozta át, Mitrofan, buzău-i püspök támogatásával Molnár latin-magyar szótárát, másrészt pedig Dosofteitől teljesen függetlenül Molnár Albert fordítására emlékeztető verses román zsoltárfordítást készített. S ugyanez a Corbea, aki fiatalságában orosz főiskolán tanult, később Constantin Brâncoveanu latin és szláv »logofăt«-ja lett, sőt legújabbban egy nevezetes havaselvi krónika szerzőségét is neki tulajdonítják. Természetesen megjegyzendő azonban, hogy ilyen sokfelé tekintő, az ortodox-szláv és a nyugati latin művelődést ennyire szintézisbe olvasztó egyéniségek ritka kivétel-számba mehettek.⁴

A XVII. század vajdáinak és nagybojárjainak Erdély humanista kultúrája iránti meleg érdeklődését már örökség gyanánt vették át

mijlocul veacului al XVII-lea. Studii Ital. VI, 45 kk., ugyanaz: Le controversie tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia. Diplomatarium Italicum IV, 136 kk.

¹ Cantacuzinóról vö. A. Veress: *Bibliografia rom.-magh. I, 90–1, L. Gáldi: C. Cantacuzino és a magyar nemzeti hagyomány. Magyar Nyelv XXXI, 238 kk. (további bibliográfiával).*

² Miron Costin személyes magyar kapcsolatairól ld. Józsa J.: *Miron Costin moldvai kancellár magyar történeti szereplése a XVII. sz.-ban. Vasárnap 1940, 18–21. Magyar forrásairól (Szamosközy, Kovacsóczy Farkas, Toppeltin) ld. legutóbb I. Minea: Despre două cărți citate de Miron Costin. Rev. Ist. XII, 332 kk.*

³ E munka Toppeltinus művének román átdolgozása. Vö. P. Panaitescu *O istorie a Ardealului tradusă de Miron Costin. Acad. Rom. Mem. Secț Ist, Ser; III. t. XVII (1936), Mem. II. 232, valamint I. Tóth Zoltán: A román nemzettudat kialakulása. A Magyar Történettud. Intézet Évkönyve. 1942. 295–6.*

⁴ Corbea szótáráról Gáldi L.: *A magyar szótárírodalom hatása az oláhra. Budapest, 1932. 4 kk. Corbea életéről és művelődéstörténeti jelentőségéről legújabbban Scarlet Struțeanu értekezett: Frații Corbea, doi umaniști ardeleni la curtea lui Constantin Brâncoveanu. Ramuri 1941, május-jún. (vö. Revista Fundațiilor Regale 1942 jan. 221–2).*

a következő század fanarióta fejedelmei, akik közül nem egy nagyműveltségű, olasz egyetemeken végzett, sok nyelvet beszélő férfiú volt. A fanariótáknak sok erdélyi művelődési kapcsolata közül elég ezúttal egy-kettőre hivatkoznunk. Már az első fanarióta fejedelem, Nicolae Mavrocordat – a karlócai békekötésnél török részről szereplő Alexandru Mavrocordat »ἐξαπορήτων« fia – Erdélybe történt menekülése alatt írta meg Cicero »De officiis« című művének görög átdolgozását s művét nyájas latin sorokkal ifj. Köleséri Sámuelnek, Erdély tudós polihisztorának küldte el.¹ Később Moldva fejedelme, Constantin Mavrocordat magyar jezsuitákkal, közelebbről gróf Péterffy Károllyal óhajtotta megírtni a románok első humanista szellemű történetét, s mint tudjuk, Péterffy e mű tervezetét is elkészítette. Végül a század második felében Saul, moldvai nagybojár, akit Carra olasz utazó is kora legműveltebb románjának tartott, érdekes latin- és francianyelvű levelezést folytatott szász és magyar tudósokkal, köztük magával Pray Györggyel.²

Mindezen kultúrkapcsolatok a Kárpátok két lejtője között természetesen nem maradtak hatástalanok a Kárpátokon túli, ekkor még igen elszigetelten jelentkező tudományos törekvésekre sem. Amint már Miron Costin használt magyar forrásokat, úgy bőven merített a magyarországi történetírás hagyományaiból az Oroszországba menekült Dimitrie Cantemir is (1673–1723), Moldva tudós fejedelme s a berlini Tudományos Akadémia tagja, aki *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor* című, sokáig kéziratban lappangó művében már felfedezte a magyarországi latinnyelvű tudomány értékét a román nemzeti történetírás számára. Cantemir őszintén bevallja, hogy amikor Moszkvában művének első, latinnyelvű kidolgozását (*Historia moldovalachica*, 1716) készítette a berlini akadémia részére, még nem juthatott hozzá Bonfinihez, Mátyás király udvari történetírójához. Mikor azonban, rövid idő múlva, a munka román fordítására került a sor, ennek kidolgozásánál Szentpétervárott már bőven felhasználhatta Bonfinit, akitől egész fejezeteket, etymonokat (*Moldavia – Mollis Davia*), érveket vett át, sőt akinek szövegét egy alkalommal – a római-román kontinuitás bizonyítására – latinul is idézte. Cantemir Bonfinit bizonyára az 1568-ban Baselben kiadott Zsámboki (Sambucus)-féle kiadásban használhatta; ezért említi nemcsak Zsám-

¹ Vö. A. Horváth: *Magyar-görög bibliográfia*, Budapest, 1940. 62.

² Veress: *Vechi istorici unguri și sași despre istoria Românilor*. București, 1929; ugyanaz: *Marele serdar Saul*. Bukarest, 1930. Vö. még AECO. VI, 257.

bokit (»istoricul unguresc«), hanem Baksai Ábrahámot is, akinek *Chronologia de regibus Hungariae* című munkája Bonfinival együtt jelent meg. E mellett hivatkozik Cantemir Oláh Miklós *Attilá-jára* Toppeltinre, használ egy »Thököly Imre korában készült térképet Erdélyről«¹ s ismer több magyar vonatkozású olasz történetírót (Riccio, Doglioni, Sansovino; Ricciot szintén Zsámboki Bonfini-kiadásának függeléke révén). Mindeme források használata harmonikusan épül bele Cantemir gazdag erudíciójába, amely – bizánci források bő kiaknázása alapján – elsőnek ismeri fel a balkáni romanizmus s a balkáni román töredékek jelentőségét, messze megelőzve e téren Thunmann kutatásait is.²

Cantemir művének latin fogalmazványa 1722-ben a Káspi-tengerbe veszett s csak egy hozzá közelálló latin változat maradt meg

¹ Talán az a térkép került Cantemir kezébe, amelyet »La Turquie en Europe, ou sont les Etats possédés par les Turcs jusque en l'an 1690« felirattal az *Histoire d'Emeric Comte de Tekeli, ou Memoires pour servir á la vie* (Cologne, 1694) c. műben találunk. E térképen rajta van *Erdély, Havaselve és Moldva*, valamint az egész Balkán-félsziget, tehát ugyancsak kielégíthette Cantemir érdeklődését.

² Cantemir művét kiadta 1901-ben Gr. G. Tocilescu, az összes művek VIII. kötetében. Bonfinire nézve ld. e kiadás indexét (590 kk.). Bonfini késői felhasználásáról *Hron.* 444. Bonfini »istoric ungur« dicséretéről u. o. 281, 444. stb. Bonfini «magyar származásúak (carile fiind de naștere ungur): 65: etymonja: 471. Zsámbokiról: 83, 446. Baksai Ábrahámról (tévesen *Barsai-nak* írva!): 379, 450. Ime a Bonfiniből merített és szószerint idézett részlet a kontinuitásra vonatkozólag: »Valachi e Romanis oriundi, quod eorum lingua adhuc testatur, quum inter varias gentes barbarorum sita, adhuc extirpari non potuit. Ulteriorem Istri plagam, quam Daci et Getae olim incolere, habitarunt, nam citeriorem Bulgari, qui ex Sarmatia prodire, deinde occuparunt. E legionibus enim, et coloniis a Traiano, ac caeteris R. Imperat: In Daciam deducti, Valachi promanserunt« (Bonf. Dec. 2. 7. könyv; *Hron.* 464) Oláh Miklósról: *Hron.* 289. A Thököly-korabeli térképről: i. m. 473 kk, Cantemir egyébként Thököly Imrének Konstantinápolyban személyes jóismerőse volt (*Istoria Imperiului Otoman* 455, 465). Érdekes, hogy Cantemirnek e művében találunk néhány, nem egészen közönséges magyar jövevényszót, amelyet talán az általa igen jól ismert moldvai krónikásoktól (Ureche, Miron Costin) vett át. Ilyenek *bișug* (179) < *bőség*, gyakoribb alakja *beșug*: *buiguitor* (359) < *bolygani*; *sămălui* (78) < *számolni*, stb. Még egy-egy latin jövevényszó is magyaros alakban került át, pl. *probălui*, (184) < *próbál* < *probare*; *recomendălui* (420) < *rekommandál* < *recommandare*; *înformălui* (215) < *informál* < *informare*, *pretăndălui* (300), stb. Cantemir életére és működésére nézve jó összefoglalás G. Pascu: *Viața și operele lui D. Cantemir*. Bukarest, 1924. Magyar vonatkozású adatok: Pascu: i. m. 73, 79.

a moszkvai állami levéltárban.¹ A román szövegnek azonban legalább is három fennmaradt másolatát ismerjük. Eltekintve a moszkvai példánytól, amelyen Tocilescu kiadása alapul, az egyiket Klein János erdélyi unitus püspök vette meg 1730 körül egy Péterváron járt bécsi kereskedőtől, 1756-ban ebből egy havaselvi származású balásfalvi tanár, Dimitrievici Konstantin újabb másolatot készített, 1800 körül Cantemir művéről Klein Sámuel, az ismert erdélyi triásznak egyik tagja (1745–1806) adott Engelnek részletes leírást, s még 1827 körül is egy balásfalvi kanonok megpróbálkozott Dimitrievici másolatának a régebbi szöveg alapján való kiegészítésével. Az azóta lefolyt 100 év alatt azonban a régebbi másolat elkallódott s ma már (illetve a XX. század elején) csak az újabb töredékes másolat közvetlenül hozzáférhető. Ennek ellenére kétségtelen azonban, hogy Cantemir, aki Bonfinihez és más magyar humanista történeti művekhez nem közvetlenül erdélyi közvetítéssel, hanem a messze Szentpéterváron jutott, egész forrásanyagával együtt visszakerült Erdélybe s egyrészt az egész XVIII. századon át életetője maradt a románság nemzeti öntudatának, másrészt pedig a század végén egyik fontos kiindulópontja lett a görög-katolikus tudósok erdélyi román történetírásának is.

A ROMÁN NYELV FELFEDEZÉSE

Ezzel pedig Kárpáton túli kitekintésünk után – visszajutottunk Erdélybe, ahol a magyar tudományos élet közvetlen hatása alatt a románok is a XVIII. század folyamán végre ráésméltek nemzeti tudományaiknak valóban nemzetmentő szükségességére. Nem annyira ideális eszmei indítékok hajtották azonban őket, mint inkább praktikus célok. Mivel az erdélyi románok jogi helyzete az únió után is tisztázatlan maradt, már Klein Ince,² a balásfalvi vallási és kulturális központ megteremtője, kezdte gyűjteni a szellemi fegyvertárat: az érvek tömegét a románok római, tehát az akkori felfogás szerint

¹ Tocilescu, idézett kiadása bevezetésében, XXI. kk. Ugyanott további megjegyzések a másolatok filiációjáról.

² Ugyanez a Klein János Ince volt az első művelt erdélyi román, aki 1735-ben történeti érvként hivatkozott a kontinuitásra a románok politikai egyenrangúsága érdekében. Ld. Tóth A.: *Az erdélyi román kérdés a XVIII. században*. Budapest, 1938. 25. Vajjon véletlen-e, hogy éppen 1735-ben jelent meg Pozsonyban, Bél Mátyás kiadásában, Oláh Miklós *Hungaria* c. munkája, ahol Klein határozott véleményt taláhatott a kontinuitás védelmére?

Erdélyben autochthon származása mellett. Ebből a politikai programból sarjadt tehát ki a román tudomány s ez érteti meg, miért kellett születése első pillanatától kezdve az előítéleteknek s a nemzeti hiúságnak oly mérhetetlen ballasztját magával cipelnie. S mivel a kontinuitásnak első tudományos tagadói éppen e korban szólaltak meg, a románok vitába, védekező helyzetbe kényszerültek már akkor, amikor még a román nyelv és történelem multjára nézve saját tudományos nézeteik alig kristályosodtak ki. Ezért csupán egy *in statu nascendi* maradt, a szenvedélyek hevében valósággal elkorcsosult fél-tudományos eszmemenetet tudtak szembeállítani ellenfeleiknek tisztább felfogásával.

A XVIII. századi erdélyi románság szellemi életével kapcsolatban még szaktudósok is gyakorta egy sajátságos tévedés áldozatai. Igen elterjedt ugyanis az a hiedelem, hogy az erdélyi románságnak népi tudatra ébredése a XVII. és XVIII. század határán létrejött vallási únióknak azonnali következménye volt. Nem egyszer rajzoltak színes képet azokról a románokról, akik előtt az únió következtében egyszerre megnyíltak Nagyszombat, Bécs és Róma iskolái s akik tanulmányaik, különösen pedig római benyomásaik hatása alatt egyszerre ráeszméltek népük latinságára. Mindenki hallott például Maior Péterről, aki állítólag a római Traján-oszlopról olvasta le népe őstörténetének döntő mozzanatait...¹

E romantikus képet, amely a románok népi öneszmélését elsősorban Róma hatásának tulajdonítja s figyelemre sem méltatja az első erdélyi tollforgatókat körülvevő magyar környezetet, a tények tárgyilagos mérlegelése erősen módosítja. Mindenekelőtt feltűnő az a körülmény, hogy az únió hatása szellemi téren távolról sem érvényesült azonnal, hanem bizony csak jó pár évtized elteltével. Már a századfordulón megtörtént a hivatalos csatlakozás a római egyházhoz, de – mint említettük – csak 1735-ben hivatkozott először Klein Ince püspök a kontinuitásra, mint a románok jogigényeit támogató állítólagos történeti tényre, csak 1754-ben nyíltak meg Balásfalva iskolái,

¹ Szilasy Gergely, a kolozsvári egyetem első román tanára még 1878-ban is hirdette ezt a romantikus elképzelést: »1774-ben Şincai belépett az örök városba, meglátta Trajánus oszlopát és ihletet merített Dacia és Róma szelleméből« (...se inspira de geniulu Daciei sî alu Romei. Amicul Familiei 1878, 54). Sajnos, ugyanezen gondolat behatolt még a Szinnyei-féle *Magyar Írók* Maior Péterről szóló cikkébe is (VIII, 341). Valóban érzékeny lelkű, történeti érzékkel megáldott római vándor azonban az unitusok közül csak Aaron Jakab volt, akiről alább még szólunk.

csak a hetvenes évektől kezdve fogtak a Rómában járt klerikusok önálló szellemi munkához és II. József felvilágosult abszolutizmusának kellett eljőnie, hogy végre Şincai György (1754–1816), az erdélyi iskolának legagilisabb tagja, megvesse az erdélyi román népoktatás alapjait. A század első hét évtizedében tehát az erdélyi román szellemi élet döbbenetes meddőséget mutat, az energiákat annyira lefoglalják a közjogi harcok, valamint az ortodoxok és unitusok viaskodásai. E nagy késést tehát mindig figyelembe kell vennünk, amikor az únió kulturális »áldásairól« beszélünk; egyszersmind ez magyarázza meg azt a körülményt is, hogy mire a tanult románok maguk is megszólalnak, addigra már erősen megcsappan a barokk kor vallásos lendülete, s helyét a felvilágosodás eszmevilága, a népek szabadságának forradalmi elve, tehát egy egészen ellentétes ideológia foglalja el. A Bécsben járt unitus papok is annyira »aufklärísták«, hogy éppen a legkiválóbbak egyházukkal jóformán állandó küzdelemben élnek. A külföldön jártak, tanultságuk és szélesebb látókörüli következtében, csak megnemértést tapasztalnak az erdélyi román papság részéről és így segítők csupán magyar humanisták és szinten felvilágosult magyar tudósok lehetnek, akik – minden politikai óvatosságot félretéve – teljes önzetlenséggel próbálják támogatni a román öneszmélés félénk kezdeteit.

Mindeddig a magyar-román tudományos kapcsolatok elsősorban a történelmi studiumok terén mozogtak. A XVIII. század azonban a nemzeti nyelvek nagy felfedezője: tudjuk, hogy a pietista pedagógia mily lelkesedéssel terjesztette a népi idiómák gondozását s ismeretes, hogyan sugárzott szét ez a gondolatkör először német földön, azután onnan Magyarországra s végül magyar közvetítéssel nemzetiségeink felé.¹ Román vonatkozásban azonban a »Sprachpflege«, az anyanyelv felfedezése és tanulmányozása különösen döntő mozzanat volt: a románságnak nem voltak népi történelmi hagyományai, e nép mondanakincse semmit sem tudott Trajánról vagy Aurelianusról² s a román

¹ Vö. Fr. Valjavec: *Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten*. München, 1940, 430. kk. (Völkische Sprachpflege). A román vonatkozásokat rendkívül felületesen s a magyar hatások elhanyagolásával tárgyalja (i. m. 437kk.).

² Trajanus hagyományának hiányáról L. Gáldi: *L'influsso dell'umanesimo ungherese sul pensiero rumeno*. AECO. VI, 244 kk. Amit Şincai mond a román kolindák *Hai Lerom Doamne* felkiáltásáról, mely szerinte Aurelianus nevének torzult mása (*Hronica Românilor*, Iaşi, 1853. I, 31), az Cantemir értelmezésén alapszik: »Preda Stâmbol Român, din țara Munteniăscă... ne spunea, precum în țara Româniăscă, aproape de Dunăre, pre malul Oltului, să

mesék ködéből lehetetlen volt a dáciai őshaza körvonalait felcsillogtatni. Ott volt azonban az antik multnak, a római származásnak egyetlen, de lelegevenebb bizonyítéka: maga a román nyelv. Ennek latin-ságát kellett tehát bebizonyítani s azután lehetett csak e nyelv- és művelődéstörténeti tanulságokhoz történeti háttérrel vagy inkább történeti mítoszt teremteni.

Hogy azonban a nyelv latinsága közvetlenül szembeűnő és az idegenek számára is felismerhető legyen, mindenekelőtt le kellett hántani róla a bizánci-szláv kultúrkörre emlékeztető cirill betűket. Más szóval, át kellett térni a latinbetűs írásra. Itt merűlt azonban fel a nagy nehézség: hogyan lehet visszaadni latin betűkkel a román nyelvnek sajátos hangjait?

Mivel már a XVI. század óta voltak Erdélyben magyar helyes írású román szövegek s ilyeneket még a XVIII. század is bőven termett, a legtermészetesebb s a hagyományoknak legjobban megfelelő eljárás az lett volna, ha a reformátorok, a nyelvi latinság apostolai, általánosítják a magyar helyesírás használatát. Ennek azonban több hátránya lett volna. Elsősorban az, hogy a magyar helyesírás a *ty*, *gy*, *ny* jelek használatával mindenkor valósággal csábította a románokat az erdélyi nyelvjárási ejtés megközelítően pontos visszaadására,¹ ami pedig nyelvi partikularizmushoz vezetett volna, nyelvjárások feletti univerzalizmus helyett. Második akadályként az sem volt közőmbös, hogy a magyar helyesírás bizony sokszor nem kedvezett volna a latin eredet kidomborításának, hiszen az írásképet a latinhoz képest erősen módosította volna. Végűl pedig – éppen az egyre erősebb nacionalizmus kifejlődésének ebben a korszakában – a reformátorok azt sem tartották saját népi szempontjukból előnyösnek, ha az új írásmód a román nyelvet magyaros köntösben, a magyar művelődés függelékeként mutatja be.

Igy jutottak el tehát a románok ahhoz a szerencsétlen elvhez, hogy nyelvűket lehetőleg a latinhoz leghasonlatosabb formában próbálják leírni, vagyis hogy fonetikus írásmód helyett etimologikus írásmódot kövessenek. Ezen elvet sem tudták persze a maga tiszta-

să fie văzind niște temelii ca de Cetate, cărora Tăraniș de pre acolo lăcuiorș din bătrăniș lor apucând le zic, Curșile lui Ler înpărat, precum și în Colendele anulũ nou, și astăzi au luat de pomenesc: Ler Aler Domnului; care nume sună Avrelie Avrelian« (*Hron.* 217).

¹ A magyar helyesírással könnyen lejegyezhető északerdélyi palatalizációnak érdekes XVII. sz.-i példáit idézte Tamás L.: *Miscellanea Hungaro-Rumenica. IV. Melich-Emlékkönyv.* Budapest, 1942. 444.

ságában keresztülvinni, hiszen a román nyelvnek nemlatin elemeit, így a rengeteg szláv és magyar elemet, mégis csak fonetikusán kellett átírni (avagy, ami még rosszabb volt, illuzórikusan »visszalatinosítani«).¹ Így jutottak el a románok egy olyan áltörténeti helyesíráshoz, amelyet helyesírásuk tényleges története egyáltalában nem támogatott. S mily eklektikusán kellett eljárniok az egyes betűk hangértékének megjelölésében! Nem célunk ezúttal a részletek tárgyalása, s ezért csak röviden jelezzük, hogy sokat merítettek a XVIII. századnak már előbb egyházi részről megpróbált latinós átírásából (vö. az *ae* jel használatát, illetve lefoglalását a román *ă, â* jelzésére), a *ce, ci, ge, gi* hangértékét az olaszból vették, az *á, é* használatát a magyarból, végül pedig a *j* betű hangértékét, a *qu* betűnek *k* ejtését (pl. *quare* = *care*, a latin *qualem*-ből) s a »háztető« (accent circumflexe) alkalmazását a franciából. Mindezen elvek alapján annyi konvenció, annyi etimologikus vonás került ebbe a mesterkéltségt írásmódba, hogy Şincain joggal mondhatta: »Parum abfuit, quin Linguam Daco-Romanam, quoad scribendum, et legendum similem Gallicae reddiderimus.«² A román helyesírás tehát éppen akkor vált túlonúl bonyolulttá, amikor a minden magasabb kultúrélet alapját képező népoktatás érdekei világos, mindenki számára könnyen megtanulható helyesírási szabályokat követeltek volna. Ezért illetve Fr. J. Sulzer Klein Sámuelnek (1745–1806) a *Carte de rogacione*-ban (Viennae, 1779) s az *Elementa*-ban alkalmazott helyesírása elveit kemény, de jogos kritikával,³ úgyhogy csakhamar maguk az újítók is egyszerűsítésekhez

¹ Ezen utóbbi elv alapján lett pl. a szláv eredetit *războiu* az új helyesírás szerint *resbelu*, mivel ebben a reformátorok egy soha nem létezett *re+ex+bellum* összetételt véltek felismerni. A legérdekesebb az, hogy az ilyen erőszakosan és hamisan visszalatinosított írásképek befolyást gyakoroltak a ténylegesen ejtett hangalakokra és végül a mesterségesen kiagyalt *resbel* befurakodott az első nyelvhasználatba és mindmáig megélt itt-ott a nép nyelvében is.

² Vö. Şincainak a Klein-féle *Elementa Linguae Daco-Romanae sive Valachicae* (első kiadása: Bécs, 1780) második, budai kiadásához írt bevezetésével (*Praefatio ad lectorem*). A román helyesírás története modern szempontok szerint még nincs feltárva. Elavultsága ellenére is kellő kritikával használható Siegescu J. rövid összefoglalása: *A román helyesírás története*. Budapest, 1905.

³ *Geschichte des transalpinischen Daciens*. Wien, 1781. II, 154. Hasonló gondolatokat vallott később Thököly S. is: »Ich finde, daß sie einführen ein Alphabet, welches ganz ungeeignet, und unzureichend ist für Walachische Sprache, und nur eine Verwirrung herbey führt (*Erweis, daß die Walachen nicht römischer Abkunft sind*. Buda, 1827. 120).

folyamodtak, amint arról Kleinnak 1801-ben befejezett román-latin szótára,¹ valamint Şincainak Lipszky Jánoshoz a földrajzi nevek átírása ügyében intézett »Epistola«-ja tanúskodik.² S maga Klein is alighanem annyira elégedetlen volt saját rendszerével, hogy műveinek javarészét – cirill betűvel írta meg.

A fejlődésnek magyar kereteitől elszakadni kívánó latinos irány tehát a helyesírás ügyét közel félszázados munkásságával sem tudta nyugvópontra vinni. Valamivel több sikerrel járt a »völkische Sprachpflege« másik törekvése: a román nyelvtan rendszerezése, szabályokba foglalása. Már 1757-ben írt ugyan nyelvtant egy brassói román, az orosz műveltségű Eustatievici Demeter, de erről a későbbi erdélyi írók – úgy látszik – alig vettek tudomást. E téren úttörő megint a triász elsőnek fellépő tagja, Klein Sámuel lett. Műve, az *Elementa* azonban vérszegény könyvecske volt: a román népnyelv gazdagságából latinizáló sémába alig tudott valamit beleszorítani, s a végéhez csatolt szójegyzékekből a sok nyelvészeti aggály szinte minden magyar elemet kiirtott.³ Az erdélyi magyar-román nyelvi szimbiózist nem tükrözte őszintébben Sulzernak rövid, 1782-ben megjelent nyelvtani áttekintése sem.⁴ Sokkal több, tudománytörténeti szempontból is magyar vonás akad a nagyváradi Magyar Simonnak 1785 körül készült, de sajnos kéziratban maradt tankönyveiben. Révai Miklós magyar ABC-könyvének s egy magyarra átültetett német nyelvtanának román fordítását nyújtotta a derék kanonok, aki német nyelvtanában teljes román nyelvtani terminológiát is volt kénytelen kidolgozni, nagyrészt a kor magyar nyelvészeinek, különösen Bél Mátyásnak hatása alatt.⁵ Ezután a román nyelvtanirodalom mindinkább elfordul Klein fiatakorának mesterkélts purizmusától: Molnár Jánosnak 1788-ban megjelent nyelvtanától Alexi Jánosnak 1826-ban

¹ A román filológiának e fontos emléke, amely egyszersmind a *Lexicon Budense* első kidolgozása, most van kiadásomban sajtó alatt.

² *Epistola Georgii Sincai de eadem ad... Ioannem de Lipszky*. Budae, 1801. Vö. *Elementa*, 1805, *Praefatio*.

³ Ime mutatóba néhány az *Elementa* s a hozzácsatolt *Vocabularium Daco-Romanum et Latinum* magyar elemei közül (az 1805. kiadás alapján): *capeneag* (33 < 91) < *köpönyeg*; *ceaptia* (34) < *csápsza*, *gastâna* (94) < *gesztenye*, *lepedeu* (92) < *lepedő*, *mintee* (91) < *mente*, *minteni* (70) < *menten*; *rét* (89) < *rét*, *ruja* (93) < *rúzsza*, *rózsa*, *teier* (101) < *tányér*. Latinizmusok: *Pénitentia* (88), *Eur, selba* (89) < *silva*, stb.

⁴ Fr. J. Sulzer: i. m. III, 15 kk.

⁵ L. Gáldi: *Simeon Magyar, ein rumänischer Pionier der josephinischen Schulreform*. AECO. VII, 489 kk.

kiadott művéig¹ a népnyelv egészséges gazdagsága – amelyből a magyar jövevényszavak sem zárhatók ki – mind határozottabban érvényesül. Sajnos, ismeretlen még Budai (Deleanu) Jánosnak kéziratban maradt román nyelvtana,² pedig bizonyos, hogy a terminológiai, rendszerezési és lexikológiai problémák tisztázásához ez is nagymértékben hozzájárult volna.

E nyelvkönyvek – s általában a 80-as években meginduló román tankönyvirodalom – felvetettek egy nagy horderejű problémát: a román irodalmi nyelv szókincsének kérdését.³ A XVIII. században egységes román irodalmi nyelv még nem létezett: az erdélyi nyelvhasználat magyar és magyaros színezetű latin szavakkal volt tele,⁴ a Kárpátokon túl pedig – a politikai viszonyoknak megfelelően – görög és török szavak divatoztak.⁶ Mindezen idegen elemek, amelyekhez még régen meggyökeresedett szláv szavak járultak – különösen az egyházi terminológia terén – erősen háttérbe szorították a román

¹ Gáldi L.: *Egy elfeledett latin-román szójegyzékről. Melich-Emlékkönyv* 82 kk.

² Budai (Deleanu) János nyelvtanáról (*Fundamenta grammaticae linguae Romaenicae*), helyesírási tanulmányáról (*Teoria ortograficească*) s egyéb kéziratok műveiről ld. legutóbb Petre Stroe érdekes tanulmányát: *Contribuții la studiul operei lui Budai-Deleanu*. *Revista Fundațiilor Regale* 1942 febr., 443 kk. Ugyanott idézve számos dicsérő vélemény erről a nyelvtanról (448–9). Budai arra törekedett, hogy az egyházi élet terén továbbra is legyen érvényben a cirillbetűs írás, de a tudományban könnyen olvasható, latin-olaszos jellegű, latinbetűs írásmód lépjen használatba, elsősorban a románul tanuló idegenek kedvéért (»pentru hatărul străinilor ce ar vroi să învețe ceastă limbă«).

³ Ld. e kérdésről részletesebben *Az erdélyi román nyelvújítás* (Budapest, 1943) című akadémiai székfoglaló értekezésem.

⁴ A XVIII. század erdélyi román nyelvének magyar elemei még nincsenek rendszeresen feldolgozva. A magyar jellegű latin szavakról s különösen az ŝ-zésről: Treml L.: *A magyarországi latin ŝ-ezés az oláhban*. *Magyar Nyelv XXIX*, 24–37 (ld. még N. Drăganu: *Dacoromania VIII*, 231 és Gáldi L.: *Magyar Nyelv XXIX*, 181). Ősncái magyar elemekre nézve ld. *Sinkay György mezőgazdasági szókészletének magyar elemei* (*Magyar Nyelv XXXIX* [1943], 363 kk.) című dolgozatom.

⁵ E kettősségre már E. Picot rámutatott *Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains* (Paris, é. n.) című munkájában, utóbb L. Săineanu (*Influența orientală I*, 79–80, bevezetés) s legújabbán magam is egyrészt *Problemi di geografia linguistica nel rumeno del Settecento* (Roma, 1938) c. tanulmányomban, másrészt a fanarióta-görög jövevényszavak elterjedésével kapcsolatban (*Mots d'origine néo-grecque en roumain à l'Époque des Phanariotes*. Budapest, 1939. 78 kk.).

nyelv ősi latin szókészletét, noha a legközönségesebb szavak és fogalmak, valamint a nyelvtan elemei mindenkor változatlanul latinok maradtak. Mivel pedig a cél mindenképpen a román nyelv latinságának kidomborítása volt, – amint Şincai mondta: »conati sumus corruptionem Linguae Daco-Romanae ex Latina quoquo modo comprobare«¹ – egészen természetszerűen merült fel az az óhaj, hogy a románát idegen elemeitől meg kell tisztítani, vagyis »vissza kell latinósítani«. Ez a klasszicizáló törekvés azonban csakis itt, Magyarországon bukkanhatott fel, mivel csak itt volt meg hozzá a legelemibb előfeltétele: az alapos és mély latin kultúrájú környezet. E mellett lehet, hogy hatott, amint C. Tagliavini feltételezte,² a görög diaszporának ekkori archaizáló írott nyelve, a népnyelvtől mereven elforduló »katharevusza«, amellyel a magyarországi románok a nálunk élő számos görög kolónia s az itteni görög kiadványok révén könnyen megismerkedhettek.

Mindezek ellenére e latinizálási törekvések tényleges előzménye mégis más volt. Említettük már, hogy a XVIII. századi erdélyi latin nyelvben rengeteg magyaros színezetű latin szó honosodott meg, a magyar hivatalos stílus természetes tükörképeként. Az erdélyi románok írni-olvasni tudó rétege, mely magyarul tökéletesen tudott, ezeket a magyaros színezetű latin elemeket természet-szerűleg, minden kényszer nélkül vette át, s a városi élet, az adminisztráció magasabb formáit nélkülük aligha tudta volna megnevezni. Amikor azután elkövetkezett a latinos áramlat, egészen természetesen bukkant fel az a törekvés, hogy megőrizték a nyelvben már meghonosodott latin kultúrszavakat, de tudatosan lehántsák róluk a magyaros vonásokat: az s-ezést, az -us végződést és az igék végéhez csatolt -*ălui* (magy. -*ál*) képzőt (pl. *correspondere* > *korespondăl* > *corespondălui*).

Egy bánáti nyelvtudós, a polyglott Iorgovici Pál, aki kalandos élete során francia földön is megfordult s aki, délmagyarországi származása révén, jól ismerte a szerb nyelv XVIII. századi neologizmusait, hamarosan egész rendszert dolgozott ki a román szókincs helyes gazdagítása érdekében. Horatiusi jeligéjű tanulmányában³ a racionaliz-

¹ *Elementa* (1805), *Praefatio*.

² C. Tagliavini: *Un frammento di storia della lingua rumena nel secolo XIX*, Roma, 1926. 7.Ld. még: Ung. Jahrbücher XXI, 82. Maior P. is utalt analógia-képpen a görög nyelvtisztító törekvésekre, vö. S. Puşcariu: *Părerile lui P. Maior despre limbă*. Anuarul Institut. de Ist. Naţ. I, 116.

³ P. Iorgovici: *Observații de limbă rumânească*. Buda, 1799. A horatiusi motto: »Tu, in agendo bonos, in loquendo sequere peritos«.

mus jellegzetes magabizásával hirdette az egyéni beavatkozás fontosságát a nyelv fejlődésébe s főleg a tudományos műnyelv kialakítása mellett kardoskodott. Hármasként tűzött ki magának: egyrészt megalapította, milyen képzőkkel lehet új szavakat nagy tömegben alkotni,¹ másrészt körülírta a magyar hatásoktól függetlenített tudós szavak helyes használatát s végül ráeszméltette népét arra, hogy hiába holt nyelv a latin, magában a román szókincsben benne rejlenek azok a tövek, amelyeknek segítségével a nyelvújítás véghezvihető. Ezen elvét úgy értette, hogy ha pl. a *mittere* tö él a románban a hagyományos szókincshez tartozó (a) *trimite* »schicken« (< *transmittere*) igében, akkor ezt a *-mite* elemet fel lehet eleveníteni s belőle képezhető, a megfelelő latin szavakra támaszkodva, *amite*, *admite*, *demite*, *emite*, *comite*, *omite*, *permite*, *promite*, az igekötők szerint más-más jelentésárrnyalattal.² Iorgovici ezzel akarta végét vetni a nehézkes körülírásoknak, mert a rövidségben látta a nyelvi kifejezés eleganciáját.³ Iorgovici azonban éppen olyan óatosan próbált újítani, mint Budai (Deleanu) János: a tanulatlan olvasóknak szánt munkákban ő is ragaszkodott egyelőre. a hagyományos nyelvhez, viszont a tudományos stílusban bőven alkalmazta volna neologizmusait, azt remélve, hogy ezek idővel mind lejjebb szállnak a nyelv társadalmi rétegződésében s végül is felülről-lefelé hatolva az egész román nyelv szellemét átformálják. Ezzel a bölcs óvatossággal akarta tehát Iorgovici a román nyelvet lassan-lassan európaivá tenni, meg lévén győződve arról, hogy »a nyelv és a nemzet együtt haladnak«, vagyis – ahogyan Széchenyi István mondja majd később – »nyelvében él a nemzet.«⁴

Iorgovici bölcs tanácsaival körülbelül egyidőben emelte fel szavát a hagyományos nyelvhasználat érdekében a nyelv tanító brassói pap, Radu Tempea is,⁶ attól félve, hogy a túlzott latinizálás az írott nyelvet a nép számára egészen érthetlenné teszi. Mindezen tanácsok

¹ Sok-sok *-ație* végződésű szava (*obligație* [50], *educație* [46], stb.) valószínűleg a szerb-horvát *-adja* átvételén alapszik (*obligacija*, *edukacija*); emellett: ritkák *-ciune* képzővel ellátott szavak (vö. *rogationem* > *rugăciune!*), mint pl. *convenciune* (42), *traducciune* (47). Ezeket utóbb az Aron Pumnul nevéhez fűzött, de jóval régebbi »*ciunismul*« fogja majd divatba hozni. Iorgovici népszerűsített a *-cios* képzőt, a latin *-bilis* fordítására; később e ponton Klein és Bobb is követte.

² Iorgovici: i. m. 51 kk.

³ U. o. 74-5.

⁴ U. o. 76-7, 81.

⁵ R. Tempea: *Gramatica rumânească*. Hermannstadt. 1797. 6.

magukat az erdélyi iskola tagjait a túlzott purizmustól meg is óvták, s inkább csak a második generáció, az erdélyi triász utókora esett esztelen túlzásokba. A magyar hatások háttérbeszorítása, ami az egész nyelvújító mozgalomnak egyik főcélja volt, sem ment máról-holnapra: Klein szótárában a magyar jövevényszavak képezik a leg-egységesebb kultúrréteget s még 1822-ben is Bobb János, az agg balásfalvi püspök a magyaros képzésű és hangalakú latin szavak egész tömegét vette fel szótárába.¹

Mindazonáltal kétségtelen, hogy a nyelv latinossabbá tételének problémája fel volt vetve s többé nem is került le a napirendről. Ennek a gondolatnak csírája alighanem ismét magyar humanista ösztönzésből sarjadt: Oláh Miklós *Hungaria* című, 1735-ben Bél Mátyás által kiadott művében a román nyelvről ugyanis a következőket mondta:

»Sermo eorum et aliorum Valachorum fuit Romanus, ut sunt coloniae Romanorum: nostra tempestate maxime ab eo differt, praeterquam quod multa eorum vocabula Latinis sunt intelligibilia.«² Ettől a megállapítástól már csak egy lépés kellett a következő tételig; ki kell tehát küszöbölnünk a nyelvből mindazon idegen elemeket, amelyeket a többi »latinok«, tehát az olaszok, franciák, stb. *nem* értenek meg.

Oláh Miklós ösztönző hatása annál valószínűbb, mert más ponton is kimutatható, hogy az első román tudósoknak még legtúlzóbb »dákóromán« tételei is erdélyi humanistáknak félreértett vagy önkényesen interpretált megjegyzéseiből származnak. Klein és Şincai a román még a latin nyelv elkorcsosult alakjának tekintették, de Maior Péter már azt tanította, hogy a román nyelv a klasszikus latinnál és az olasznál is hívebben őrizte meg Róma örökségét, mert benne a klasszikus latin anyját, a római népnyelvet fedezhetjük fel. E felfogás kétségtelenül Toppeltinustól származik, aki viszont Kovacsóczy Farkasra, Erdélynek egyik XVII. századi kancellárjára hivatkozott: »Covacius observavit, vernaculum istorum Valachorum sermonem – plus fere in se habere Romani et Latini sermonis, quam praesens Itolorum lingua.«³ Ezt a gondolatot egyébként a XVII. században már Miron Costin moldvai krónikás is felhasználta, s mivel Costin műve Sulzer közvetítésével Erdélybe is eljutott, a filiáció vonala telj esen világos,

¹ Vö. Gáldi L.: *A magyar szótárirodalom* 30 k.

² *Hungaria* 28.

³ *Lexicon Budense* 67.

A tudatos visszalatinosítás példajaként persze Maiorék szeme előtt lebeghetett a nyugati neolatin nyelvek sok tudós szava, vagyis latinizmusa is. Maior egészen helyesen látta Nyugaton a latinnak, mint állandó kultúrnyelvi környezetnek, a népnyelvre gyakorolt hatását. E mellett Maior hivatkozott a nagy olasz íróknak tudatos nyelvalkotó és nyelvtisztító munkásságára is, de még ezeket a gondolatokat sem római tartózkodása alatt alakította ki, hanem egész gondolatmenetét megint csak Toppeltinusból merítette. Az ő szavait idézte a *Lexicon Budense*-ben is: »Existimo, antequam Dantes, Boccattius et Petrarcha ex Barbarismis Longobardorum, Gallorumve et familiaris Latini sermoni reliquias, novam hanc Italarum, elegantem et pene divinam, composuissent, Valachicam Italicae linguae, per omnia similem fuisse« (66. l.).

A magyarországi humanizmus mélyen meggyökeresedett hagyományai irányították tehát az egész erdélyi triász gondolatmenetét még akkor is, amikor a nemzeti öntudat ébredezni kezdett s megkezdődött a harc a magyar nyelvi hatás kiküszöbölése érdekében is.

Természetes törekvés volt ilyen körülmények között, hogy a román nyelvnek ezt az újjáalakított vagy még újjáalakítandó szókincsét összegyűjtsék, leltározzák, vagyis szótárba foglalják. Minden irodalomtalan középeurópai nép közös törekvése volt ez abban az időben. »Für eine Sprache, die nicht Schriftsprache ist, ist das Aufbewahren in Lexicis das einzige Rettungsmittel«¹ – írta Kopitar, s hogy a románok mennyire átértékelték ezt a tételt, arról Klein tanúskodik, aki szerint »minden nyelvnek van már szótára, csak a románnak és a cigánynak nincsen.«²

Kleint szótárírói tevékenységre talán az is serkentette, hogy éppen az ő nagybátyja, a Cantemirt is Erdélybe átmentő Klein Ince püspök szerezte meg a balásfalvi könyvtár számára Corbea latin-román szótárát, amely Molnár Albert híres, az egész XVII. században uralkodó szótára nyomán készült.³ A nagyváradi unitus körökben jólismert Klein azt is tudhatta volna, hogy néhány évtizeddel előbb Rier Xavér Ferenc nagyváradi kat. kanonok egy Páriz Pápai Ferenc nyomán készült román szótár kidolgozását támogatta.⁴ Emellett Klein tudo-

¹ Idézi Valjavec: i. m. 434–5.

² »Dictionarium, quo nulla natio, nisi nostra, et zingarica carebat«. Klein levele Corneliohoz, idézi I. Radu: *Doi luceferi rătăcitori*. București, 1923. 46.

³ Vö. N. Iorga: *Istoria literaturii românești*. III. ed. 2. București, 1933. 287.

⁴ E szótár kézírata Kalocsán van. Rövid leírását nyújtotta adataim felhasználásával C. Tagliavini: *Despre lexicon Compendiarium latino-valachicum*. București, 1932.

mására juthattak a XVIII. századnak egyéb próbálkozásai,¹ hiszen Şincai is említette egy alkalommal Budai (Deleanu) szótárát, bár nem tudta róla, vajjon elkészült-e.² Így az első komoly s a kor divatja szerint többnyelvű (román-latin-magyar-német) szótár kidolgozása a latinos triász tagjaira hárult. Előbb Klein készítette el hatalmas kéziratát, mégpedig Páriz Pápai alapján, majd kézírata (melyen Molnár János, a tudós polihisztor is dolgozott) Kolosy Vazul nagyági unitus plébános és Corneli nagyváradi kanonok kezén keresztül Maiorhoz jutott, aki azt – több más munkatárssal együtt – végre sajtó alá rendezte.³ Így született meg a *Lexicon Budense*, a románok első nyomtatásban megjelent szótára (1825), amelyet később Diez, a neolatin nyelvészet első nagy rendszerezője, fontos forrásműként használt fel. Ebben a Budai Szótárban is felismerhető még Páriz Pápai nyilvánvaló hatása, s a növénynevek ama román botanikai nomenklatura hatását tükrözik, amelyet 1783-ban elsőnek megint magyar ember, Benkő József állított össze.⁴ Öröndetes körülmény volt, hogy a *Lexicon Budense*-ben – éppen úgy, mint a triász írásaiban általában – a túlzó purizmus elvei nemigen érvényesültek s így a népnyelv természetes gazdagsága nem fakult érthetetlen papirosnyelvvé. A latin eredet kidomborítása azonban abból is kitetszett, hogy Maior sokszor a nyilvánvalóan magyar eredetű román szavakat is mindenféle hangtani mesterkedéssel a latinból próbálta származtatni.⁵

¹ Iorga: u. o.

² »Magnificus et Cl. D. Joannes Budai, alias Deleán Consiliarius Fori Nobilium de Regno Galiciae composuit Dictionarium Valachicum, Latinum etc. sed ad quem perfectionis gradum deduxerit, necdum mihi constat« (*Elementa*, 1805. *Praefatio*). Budai (Deleanu) szótáráról ld. legújabbán P. Stroe: i. h. 445 kk.

³ Ld. a *Lexicon Budense* előszavát. Molnár közreműködéséről a Klein 1801-i román-latin szótárához írott bevezetésben emlékezem meg. Virág Benedek és Haliczky András, a pesti egyetem német professzora Klein latin-román szótárát egészítették ki.

⁴ E kérdésről legújabbán AECO. VIII, 229. Érdemes feljegyeznünk, hogy a *Lex. Bud.*-val pontosan egyidőben a magyarországi szlovákoknak is készült Budán ugyancsak négy nyelvű szótára, A. Bernolák: *Lexicon Slavico-Latino-Germanico-Ungaricum*. I–VI. Budae, 1825–7. Erről legújabbán Úrhegyi E.: *Bernolák Antal jelentősége a tót művelődés történetében*. Melich-Emlékkönyv 457 kk.

⁵ Ilyen pl. a nyilván magyar eredetű *aldui* ige etymonja, amelyet Maior a latin *allaudo*-val igyekszik kapcsolatba hozni (13). Ilyen esetek láttára kiáltott: fel később Hasdeu: »A kuriózumokat kedvelők megtalálhatják a *Lex.* ban (29) *Ardeal* (Erdély) pompás etymológiáját: »a civitate Ardisiu, vel Argisu, vel forte a Lat. Ardetio, id est homo inquietus«. Pedig a szerzők tudtak magyarul is!« (*Istoria critica a Romaniloru* I, 50).

A nyelvészeti studiumoknak e hatalmas felvirágzása nem lett volna azonban lehetséges, ha a románok nem támaszkodhatnak egy oly kiváló könyvkiadói intézményre, mint aminő a XVIII. és a XIX. század fordulóján a budai Egyetemi Nyomda volt. Még mielőtt Şincai és Maior a nyomda román korrektorai és cenzorai lettek, e vállalat – Mária Teréziától kapott privilégiuma alapján – a többi nemzetiségi nyelv ápolásával párhuzamosan felkarolta a román könyvkiadás ügyét is, és így történhetett, hogy a román irodalmi nyelv legfontosabb megnyilatkozásai mind Budán, a jövőbeni magyar fővárosban jelenhettek meg. E város lett néhány évtizedre az egész román szellemi élet központja: még a havaselyi és moldvai bojárok is szépirodalmi műveiket nem egyszer Budán nyomatták ki. S oly nagy volt e kultúrközpont sugárzóereje, hogy magához vonzotta még a messzi Balkánról a tudomány világa után vágyódó aruménokat is: párhuzamosan a magyarországi görög telepesek elterjedésével mind több arumén ifjú végezte tanulmányait immár nemcsak Bécsben, de Budán is, s ezek közül az egyik, Roja D. Budán adta ki az első nyomtatásban megjelent aruméntárgyú tanulmányát,¹ amelyet azután csakhamar Boiagi Bécsben megjelent nyelvtana s egy, sajnos, kéziratban maradt szótári vállalkozás is követett.²

A ROMÁN MULT FELFEDEZÉSE

A román nemzeti tudományok megalapozása azonban nem lett volna teljes, ha megállt volna a »völkische Sprachpflege« gondolatánál. A nyelv latinitását történeti érveként kellett értékelni, s ehhez – amint már a triász tagjai helyesen vették észre – speciális történeti erudícióra volt szükség: a legkülönbözőbb forrásokból össze kellett hordani mindazt, ami a román multra vonatkozott s ami széjjel volt szórva az összes környező népek tudományos irodalmában. Kleinék iskolájának tagadhatatlan érdeme marad, hogy a széleskörű

¹ Vö. D. Rosa: *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen*. Pest, 1808.

² E szótár szerzője Ianovici N. moschopolisi születésű arumén, aki Λεξιχού πευτάγλωσσου-jának magyar részét Márton József valamelyik szótárából vette át, vö. D. Russo bevezetését H. Sarafidi újjörög-román szótárához (*Dictionar grec-român*. Constanța, 1935. V) és V. Papacostca: *Pentaglosarul lui Nicolae Ianovici*. Rev. Ist. Rom. IX, 314 kk.

tájékozódás szükségét már studiumaik legelején világosan felismerték.¹

Ebben a törekvésben rendkívüli módon segítette azonban a triász tagjait s Erdélynek többi tollforgató románját az a kultúrkörnyezet, amely őket Magyarországon körülvette. Éppen a XVIII. század a magyar történettudomány újjászületésének kora: nemcsak a románok, de minden magyarországi nemzetiség számára mintául, követendő eszményképül szolgálhatott egyrészt történetírásunknak Hevenes-Cornides-féle anyaggyűjtő korszaka, másrészt pedig Katona István és Pray György kriticismusa.² Mivel a román tudósok magukat a magyar történetírás vezéreit személyesen is jól ismerték (így Şincai Cornidest és Katonát), a közvetlen hatás egészen természetes jelenségnek tekinthető. Ezen túl is azonban volt a magyar történetírás hagyományaiban egy olyan mozzanat, amelyet a nemzeti öntudattól fűtött román tudomány közvetlen előzményként értékelhetett és saját céljaira felhasználhatott.

Több ízben céloztunk már azokra a mélyen magyar humanista tradíciókra, amelyek a magyarországi tudományt a középkor óta áthatották. Ennek a humanisztikus beállítottságnak természetes eleme volt Róma kultusza és meleg érdeklődés mindaz iránt, ami Rómával s a latinitással valami kapcsolatban áll. E körülmények magyarázzák meg azt a tényt, hogy talán egyetlen nép történetírásában sincsenek a románok, mint Róma leszármazottjai iránt való érdeklődésnek olyan régi és tartós hagyományai, mint éppen a magyar történetírásban.

A románoknak magyar részről történt felfedezése tulajdonképpen középkori krónikáinkban gyökerezik (Anonymus, III. Béla király névtelen jegyzője, Bécsi Képes Krónika, stb.). A XV. században a

¹ Szilasy Gergely később patetikusan, de teljesen igazságtalanul így adta, elő az erdélyi román történetírás megindulását: »Magyarok és lengyelek, németek és oroszok, bizánciak és törökök vetélkedve hasítottak le maguknak egy-egy darabot a román történet testéből, elrejtván, eltakarván, átalakítván, sőt gyakran megsemmisítván azt. S mégis ilyen tanúkhöz, ilyen vezetőkhöz kellett folyamodni! Mennyi tudás, mennyi ügyesség és mennyi bátorság volt szükséges, hogy ezek az *álnok vezetők* (conducători perfidi), akik gyakran egymásnak is ellenfelei voltak s mindig halálos ellenségei a románoknak, meg ne tévesszék a legtudósabb és legügyesebb kutatót is ezen az annyira nehéz és járatlan úton!« (Amicul Familiei 1878, 54).

² E korszak történettudományi fejlődéséről vö. Hóman Bálint: *Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században*. Budapest, 1920 és ugyanaz.: *A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. A Magyar Történettudomány Kézikönyve*. I. 3/I. A századfordulónak román szempontból döntő fontosságú éveiről vö. Lékai Lajos: *A magyar történetírás (1770–1830)*. Budapest, 1942.

magyarországi románságot áltörténeti keretbe állította Bonfini, Mátyás király udvari történetírója, a pusztai földrajzi egybeesés alapján összefüggést tételezve fel az egykori Dacia Trajana és Erdélynek korabeli neolatin lakói között.¹ Tekintve Bonfininak rendkívüli népszerűségét és hatását utókorára, a kontinuitásnak humanista meséje így hosszú nemzedékek tudatában meggyökeresedett, a nélkül, hogy bárkinek módjában lett volna a teória alapelemeit tudományosan megvizsgálni. Bár a medgyesi születésű Reicherstorff György már a XVI. század közepén inkább a moesia-i romanizációból igyekezett származtatni a románok eredetét,² nézetei – amelyeket közelebről bizonyítani nem tudott – jóformán semmi hatást sem gyakoroltak az utókorra, hanem tovább is virágzott Bonfininak a sok ismételtetés következtében immár szinte tudományos igazsággá merevedett kontinuitás-legendája. A XVI. században már nemcsak Oláh Miklós vallotta ezt, hanem olasz humanisták is, mint Lorenzo della Valle és Aeneas Sylvius Piccolomini (II. Pius), akiknek európai hírneve ezt a magyar humanizmus világában megfogant elképzelést még maradandóbb patinával vonta be.

Nem csoda tehát, hogy a XVII. század erdélyi történetírása, amelynek előzménye éppen a Heltai Gáspár, kolozsvári tudós prédikátor és könyvkiadó által oly lelkesen propagált Bonfini,³ habozás nélkül tovább hirdette a kontinuitás tanát, persze még mindig tudományos bizonyítékok nélkül. Ezt vallotta a század elején Szamosközy István, Erdély első archeológusa, és ezt hirdette, a század második felében, Tröster, Toppeltinus, Otrokócsi stb.,⁴ vagyis éppen az a történész-nemzedék, amelyből a moldvai krónikások, köztük Miron Costin is merítettek. Bonfini és az erdélyiek hagyományait már szintézisben látta Cantemir, a XVIII. század második negyedében. Mindezen előzmé-

¹ Vö. Bonfini: *Rerum Hungaricarum Decades*. Dec. III. lib. IX. Bonfini tudománytörténeti fontosságáról L. Tamás: *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*. AECO. II, 47. A románok latinságának felfedezéséről R. Sabbadini: *Quando fu riconosciuta la latinità del rumeno*. Atene e Roma XX, 83 kk., A. Marcu: *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei, sec. XIV. e XV.* Ephemeris Dacoromana I.

² G. Reicherstorff: *Moldaviae, quae olim Daciae pars. Chorographia*. Wien 1541; *Chorographia Transilvaniae*. Wien, 1550, 14. nézeteiről, vö. K. K. Klein: *Rumänisch-deutsche Literaturbeziehungen*. Heidelberg, 1929. 73.

³ Heltai adta ki 1575-ben Kolozsvárt Bonfini művének első magyar átdolgozását (*Chronica az Magyarországnak dolgairól*).

⁴ Vö. J. Tröster: *Das Alt und Neu Teutsche Dacia*. Nürnberg, 1666; L. Toppeltinus: *Origines et occasus Transylvanorum*. Leyden, 1667 (különösen 47 kk.); F. F. Otrokócsi: *Originum Hungaricarum pars secunda*. Franequre, 1693.

nyek után következett a XVIII. századi erdélyi történetírás, egyrészt a szász szerzőkkel (Filstich, Haner, Felmer),¹ másrészt pedig az Erdélybe visszatért jezsuitákkal, így többek között Fasching Ferencsel.² A jezsuiták, akiknek kolozsvári főiskoláján e korban sok román tanults akiknek kiadványait is tanítványaik sűrűn vásárolták,³ a románoknak kedvező kontinuitásan terjesztésére különös súlyt vetettek, s ha meggondoljuk, hogy Şincai éppen Kolozsvárt végezte tanulmányait, akkor a filiáció kérdése, úgy véljük, tovább semmiféle problémát nem fog okozni.

Egészen a 80-as évekig a kontinuitásnak egyhangúlag elfogadott teóriájába semmiféle disszonáns hang nem keveredett bele, s még az sem vert jelentősebb hullámgyűrűket, hogy J. Thunmann már a 70-es években nyomatékosan ráirányította az európai tudomány figyelmét a Balkán-félsziget román néptörédekeire.⁴ 1781–82-ben azonban megjelent Sulzer nagy munkája, a *Geschichte des transalpinischen Daciens* s az általa felhalmozott ellenérvek révén a kontinuitás elve már oly vitássá vált, hogy amikor 1791-ben a románok megszerkesztették a *Supplex Libellus Valachorum*-ot, ennek okfejtését I. C. Eder már éppen Sulzer és más kútfők alapján hathatósan cáfolhatta.⁵

S most, ebben a tudománytörténetileg válságos pillanatban született meg a román történetírás. Két ellentétes elmélet ütközési pontján pattant ki. Erdély tudósai e korban közvetlen ősüknek érezhették Cantemirt, aki a *Hronicul*-ban szintén vitázott, mégpedig Simion Dascăl-lal, Ureche magyar inspirációjú interpolátorával, aki szerint a moldvai románokat László magyar király »Róma börtöneiből« telepítette erre a tájra...⁶ A románok első erdélyi történetírói, akik még

¹ J. Filstich: *Schediasma historicum de Walachorum historia*. Jena, 1743 (a Magyar Nemzeti Múzeum III. Hung. h. 1210. 40 jelzetű példánya Felmer sajátkezű bejegyzéseivel van ellátva); G. I. Haner: *Das königliche Siebenbürgen*. Erlangen, 1763 (különösen 31 kk.); M. Felmer: *Primae lineae historiae Transsilvaniae, antiqui, medii et recentioris aevi*. Hermannstadt, 1779 (különösen 63 kk.).

² Fr. Fasching: *Vetus Dacia*. Claudiopoli, 1725.

³ Ezekre nézve ld. Veress: *Bibliografia rom.-magh.* I. és Gáldi L.: *Az erdélyi magyar tudományosság és a kolozsvári egyetem hatása a román tudományra. Erdély magyar egyeteme*. Kolozsvár, 1941. 291.

⁴ *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*. Leipzig, 1774.

⁵ Ld. Kolozsvárt keltezett (Claudiopoli), de a valóságban Szebenben kiadott magyarázatos kiadását.

⁶ E kérdésre nézve ld. I. Tóth Z.: i. m. 288–90, további utalásokkal.

az anyaggyűjtésben sem tudtak tájékozódni, szintén első perctől kezdve vitára kényszerültek, mert szemben találták magukat a szász írókkal, Sulzerrel, Ederrel s később Engellel, valamint a magyar Bolla Mártonnal, Kolozsvár tudós tanárával.¹ S éppen ez a vita volt az, ami a magyar források használatát a románok számára valósággal kötelezővé tette, hiszen a magyarországi tudósokat csakis a magyarországi erudíció saját fegyvereivel vélhették meggyőzni.

E nagy feladat román részről természetesen szaktudósokat követelt volna, amint már modern értelemben vett szaktudós volt magyar oldalon Katona, Pray, Cornides vagy német részről Engel. A gyermekcipőkben járó román tudomány azonban még csak oly kevés művelőre talált, hogy mindegyik tudós, többé-kevésbé autodidakta módon, enciklopedizmusra kényszerült. Klein, rengeteg egyháztörténeti, vallásos, filozófiai, stb. munkáján kívül, a nemzeti tudományok művelése végett, nyelvtant írt, szótárt és történeti összefoglalást, Budai-Deleanu ugyancsak nyelvtant, szótárt, román történetet² – és blumaueri vígeposzt írt, s Maior hosszú vidéki lelkipásztorkodás után, hajlott korban jutott végre ahhoz, hogy prédikációgyűjtemények után – a románság őstörténetéről írjon és etymológiai szótárt szerkesszen. Meszsziről nézve csupán Şincai működése látszik valamivel egységesebbnek, de ezt is – ha jobban megfigyeljük – számtalan kitérő, mellékes elfoglaltság s egy hányatott, nyugtalan élet ezer baja tördeli széjjel.

A századforduló román tudományosságát tehát csakis akkor ítéljük meg igazságosan, ha nem mint kimondott szaktudományt tekintjük, hanem mint egy kényszerűen enciklopédikus érdeklődésnek egyik ágát, amely azonban éppen úgy tudományonkívüli célok és eszmék szolgálatában állott, mint a nyelvtan- vagy a szótárírás.

A román történetírás kezdeteit, az anyaggyűjtés megindulását nem tehetjük korábbra a 70-es évek második felénél. Az első nagy anyaggyűjtő kétségtelenül Şincai, aki ekkor a római »De propaganda fide« kollégium növendéke és doktorandusa. Ismeretes azonban, mily hallatlan közönnyel jártak-keltek az első Rómába került erdélyi román ifjak az örök város szépségei között, mennyire hiányzott belőlük minden esztétikai fogékonyság a műemlékek s az olasz élet élvezéséhez.³

¹ Bolla műve (*Dissertatio de Valachis*) sajnos kéziratban maradt s csak a kolozsvári piarista gimnázium 1906–7. évi értesítőjében jelent meg.

² Vgl. Al. Ciorănescu: *Opera istorică a lui Budai-Deleanu*. Cerc. Literare II, 102–128; P. Stroe: i. m. 451–2.

³ N. Iorga: *Partea Romînilor din Ardeal și Ungaria în cultura românească*. Vălenii-de-Munte, 1911. 25.

Az egy kivételt a nagyváradi Aaron Jakab képezte: amint »Memoriale«-ja mutatja, más külföldi diákokkal, így az írországi James Lyons of Cloriboyerral, sokat bolyongott Róma utcáin, feliratokat másolgatott, megcsodálta Marcus Aurelius oszlopát, a Villa Borgheset s az ostiai kaput, azután naplójába magyarnyelvű orvosi recepteket másolgatott (pl. »Terpentinolaj igen hasznos rüh ellen...«¹). Şincait nem ilyen fából faragták: ő Traján oszlopát a Szent Péter-térnél is szebbnek tartotta³ és visszaemlékezve, mennyit hallott Erdély antik multjáról a kolozsvári jezsuitáknál, Rómában kezdte Reichertorffot olvasni, és Aaron Jakabbal együtt dáciai feliratgyűjteményt állított össze Stefano Borgia kardinális számára, de persze jórészt Szamosközy XVII. századi másolatai alapján. S nem hiába tanult a mezőségi Şincai magyarul és latinul először egy marosvásárhelyi professzortól; mihelyt 1779-ben Bécsbe ért, nemcsak a tudománykedvelő Garampi biborossal állt szoros összeköttetésben, hanem Benkő Józseffel is, akinek egy évvel azelőtt jelent meg *Transsylvania* című, a románokat is őszinte rokonszenvvel tárgyaló munkája. Benkő, aki Erdély emlékiratíróinak legjobb ismerője és valóságos felfedezője volt, a kéziratban rejtőző adatok egész tömegére hívta fel Şincai figyelmét. Ugyanekkor megismerkedett a fiatal klerikus gróf Hadik Andrással is, a románokat Mária Terézia zászlaja alá tömörítő II. határőrezred vitéz generálisával, akiben szintén történelem- és régészetkedvelő férfiút ismert meg, s így lassan mind jobban tárgult a magyar humanistáknak az a baráti köre, amely ráeszméltette Şincait, hogy a legalaposabb románvonatkozású dokumentációt – Magyarországon található meg. Később Cornides Dániel támogatása látta el Şincait az akkor még rendkívül szétszórt és jobbára kiadatlan okleveles anyaggal, majd következett Nagyváradon és Pesten Kovachich Márton György, egy másik nagy kéziratfelfedező és kiadó barátsága,³ a XIX. század elején megnyílt pesti Széchenyi-könyvtárnak óriási anyaga, Katona, Lipszky, Rummy és más magyar tudósok megismerése, hogy Şincai nagyváradi humanista költő-barátairól, Tertina Mihályról és Peretsényi Nagy Lászlóról ne is beszéljünk. Még Şincainak latin-

¹ Ld. kéziratos »Memorialeját« (Nagyváradi gör. kat. püspöki könyvtár, 36. sz.).

² Şincai: *Hronica* I, 8.

³ Şincai tőle kapta a Székely Évkönyvek sokszor idézett kéziratát. Vö. az 1530. évnél: »MSS. Annales Siculici in Grammatophylacio Martini Georgii Kovachich asservati ad annum 1530« (*Summaria Collectio*).

nyelvű önéletrajzi elégiáját is ez utóbbi adta ki, saját versei függelékeképpen.¹

Ilyen körülmények között, teljesen magyar kultúrkörnyezetben alakult ki tehát Şincai roppant köteteket betöltő anyaggyűjtése, kéziratok és nyomtatott művek eredeti nyelvű kivonatainak ezrekre menő tömegével.² Míg azonban a románnyelvű *Hronica* – amely az anyaggyűjtéshez képest egyszerű vulgarizációs kivonat – elkészülhetett, már megszületett, bizonyára Şincai ösztönzésére, Kleinnak négykötetes kéziratban maradt, de rendkívül érdekes román története.

Klein forrásainak részletes felsorolásától ezúttal eltekintünk: az eddig említett művek a keretet úgyis megadják s a részleteket a közelmúltban foglaltuk össze német nyelven.³ Inkább néhány általános vonás kidomborítására szorítkozunk.

Mindenekelőtt feltűnő, mennyire tudatosan követi Klein Cantemir *Hronicul*-ját. Amint Cantemir a maga művét – tipikus humanista módon – antik keretbe állította s a románok őstörténetét Trója pusztulásával kezdte, úgy a trójai mondakör képezi Klein kiindulási pontját is. Cantemir öröksége a paragrafusokra osztott folyamatos elbeszélőforma is, azonban Kleinnál éppen úgy, mint mintaképénél, e látszólagos folyamatosságon minduntalan áttör az annalesjelleg: az események csoportosítása mereven kronológikus és nem benső fejlődéstörténeti összefüggések szerint halad. Visszaesés viszont Cantemirrel szemben a bizánci forrásanyag háttérbeszorítása s ezzel a balkáni románság történetének bizonyos elhalványodása. A Simion Dascălul meséjével kapcsolatos polémia – mint Erdélyben kevésbé kihasználható mozzanat – teljesen elmaradt.

Az az anyag azonban, amit Klein ebbe a Cantemirtől öröklött keretbe állít, még fokozottabban magyar jellegű, mint a moldvai fejlődési mi szerzőnél. Már Cantemir rengeteget hivatkozott Bonfinire, de mi ez a magyar, illetve magyarországi szerzőknek ahhoz a bőségéhez

¹ Şincaira vonatkozólag v. ö. Iorga: *Ist. lit. rom.* III. i, 200. kk, Gáldi: *Influsso dell'umanesimo*. AECO. VI, 260 kk., Pascu: i. m. 146 kk. Hunfalvy P.: *Şincai G. Gergely krónikája*. Századok 1878, 347 kk.

² Az eredeti másolatgyűjtemény címe: *Rerum Spectantium ad Universam Gentem Daco-Romanam sive Valachicam Summaria Collectio ex diversis Authoribus facta a Georgio Gabriele Sincai de Eadem secundum ordinem Chronologicum*. Nagyvárad, Gör. kat. püspöki könyvtár, 90–2. sz.

³ Vö. L. Gáldi: *Beiträge zur Geschichte der Siebenbürger Trias. Die ungarischen geschichtlichen Quellen Samuel Kleins*. AECO. VIII, 229 kk.

képest, amit Kleinnál találunk? Pontról-pontra kimutatható, hogy éppen a történeti bizonyítás legsarkalatosabb kérdéseiben Klein rendszerint olyan, elsősorban tekintélyi érve hivatkozott, amely a magyarországi latin kultúrából sarjadt.

A dáciai kontinuitás s a római származás egyik érve például nem egyéb, mint Oláh Miklós I. Ferdinánd által kiadott nemesi levelének egyik kacskaringós humanista passzusa.¹ Dicsőíteni kell a románság nemes származását? A költői bizonyítékot – »atque equidem Romano nasci sanguine multum est« – Alexander Cortesius szolgáltatja, Mátyás királyról szóló költeményében.² A dáciai feliratos anyag forrásai persze Szamosközy, Fridvalszky, Fasching; Dácia meghódításának előadása Köleséri Sámuelre vall (*Auraria Romano-Dacica*. Hermannstadt, 1717), s Eutropiusnak a teljes evakuációt bizonyító vallomását Felmer nézete próbálja gyöngíteni. S mily gyakran szerepel Anonymus, az egész incolatus-mitosz legfőbb támasza, akihez e kor románjai még teljesen tudománytalan rajongással közeledtek! S említsük-e, mily alaposan ismeri Klein a XVII. századot, az erdélyi országgyűlések okleveles anyagát, stb.? Inkább az emelendő ki, hogy Klein nemcsak a magyarországi fejlődést látja egészen latin kútfőin keresztül, hanem még a havaselti és moldvai fejlődésből is elsősorban azt emeli ki, ami a latin Európával s egyben a magyarországi latinitással kapcsolatban áll. Kedvenc hősei az olyan fejedelmek, mint a latin okleveles gyakorlatot meghonosító Lațcu, s Mirceával vagy Nagy Istvánnal kapcsolatban is előszeretettel a latin okleveles anyagra hivatkozik. Oly mély Kleinban ez a már szinte ösztönös rajongás Róma öröksége iránt, hogy cirillbetűs krónikája lapjain a románság bizánci-szláv multjáról szinte egészen megfeledkezik.³

Abban az időben, amikor Klein e művét írta (körülbelül a századforduló táján), már nagyjából összegyűjtve állt az a forrásanyag,

¹ Idézve AECO. VIII, 233. Ez az érv egyébként nem volt új: szerepelt már a *Supplex Libellus*-ban is (25–6), ahol Eder szellemesen cáfolta meg Prayra hivatkozva: »Legi diploma... in quo Andreas rex quamdam familiam ex Attila descendere affirmat illis verbis: *Sicut nobis relatam est*«, Eder szerint Ferdinánd oklevele sem bír ennél több bizonyító erővel. Később idézte még D. Bojinca (*Animadversio*. Buda, 1827. 44–51, Thököly S. (*Ráspundere*. Buda, 1828. 104), Al. Tr. Laurian (*Tentamen criticum*. Wien, 1840. XLIV).

² Klein: *Ist. Rom.* I/I, 71. Ld. még: AECO. VIII, 234.

³ Minderről az előbbi jegyzetekben idézett cikkemben adatszerűen beszámoltam.

amelyből a meginduló erdélyi román történetírás merített. Ennek legbizonyosabb tanúsága egy reánkmaradt történeti bibliográfia, amely *Historiographi Transsylvaniae* és *Scriptores Historiae Regni Hungariae* címen tartalmazza jóformán mindazon műveket, amelyeket Klein és társai állandóan forgattak. Mivel e bibliográfia, megállapításom szerint, 1798 táján készült, joggal állíthatjuk, hogy körülbelül két évtized alatt az erdélyi triász nagyjából összeszedte dokumentációja állandó pilléreit s abba beleépítette a Balázsfalvára átkerült Kárpátonkon túli történeti műveket is.¹

Klein törekvései mintegy utat törtek Şincai nagy szintézise számára, bár ennek előzményei, a fentebb említett igen jelentős arányú adatgyűjtés, jóval régibb időből származik. Şincai, valószínűleg Katona példáját követve, következetesen és bevallottan ragaszkodott az annales-szerű előadásmódhoz, ami művét szerkezetileg erősen töredeztette tette, mert a Dunától északra történő események s a balkáni románság sorsa nála sem olvadtak harmonikus szintézisbe. A párhuzamos fejlődés, a szimultaneitás érzékeltetése felülmúlta e kezdő történészek erejét.² Şincai jelentősége tehát nem annyira feldolgozása mikéntjében s a maga nagyon is szubjektív ítéleteiben rejlik, mint inkább adatgyűjtésének céltudatos körültekintésében. Sincainál Kleinhez viszonyítva is új az a törekvés, hogy nemcsak nyomtatott művekből merít, de jelentős levéltári kutatásokat végez s a kéziratok forrásokat mindenkor nagy figyelemre méltatja. Anonymus, Küküllei és Thuróczi középkori adatait nála már a kiadatlan oklevelek egész sorának kivonatos idézése egészíti ki, jórészt Cornides gyűjteménye alapján, amint azt Şincai jegyzeteiben hálásan vallja be. Magától értetődik, hogy a kéziratok forrásoknak ekkora megbecsülésére Şincait elsősorban a magyar történetírás Hevenesi–Kaprinay-féle anyaggyűjtő korszaka ihlette.³

¹ Vö. L. Gáldi: *Eine vergessene geschichtliche Bibliographie*. AECO. VIII, 342 kk.

² Tanulságos példát nyújtanak e téren az 1000. évvel kezdődő események arra nézve, hogyan próbál Şincai egyrészt Bonfini, Thuróczi, Anonymus, másrészt a bizánci szerzők és főleg Kedrenos alapján bizonyos párhuzamos-ságot teremteni a balkáni s a magyarországi események között. Vö. *Hronica I*, 189 kk., valamint a *Summaria Collectio* megfelelő részeit.

³ Az okleveles anyag gyűjtéséről ld. Gáldi: *Influsso dell'umanesimo*, AECO. VI 266. Az első román vonatkozású magyarországi oklevélidézet a kerici monostorra vonatkozó, 1223-i oklevél (vö. L. Makkai – A. Fekete Nagy: *Documenta hist. Valach.* 9). A *Hronica* ennek forrásáról csak ennyit közöl:

Benkőtől, a kiváló erdélyi történésztől, Şincai – mint fentebb említettük – másféle ösztönzéseket kapott. Benkő irányította a román tudós figyelmét a régi erdélyi emlékiratírókra. Éppen akkor, amikor Bécsben Şincaival megismerkedett, készült Benkő Bethlen Farkas írásainak kiadására, s így e közvetítés egészen természetes. Şincai ezenkívül valószínűleg Benkő révén ismerte meg Gyulaffi Lestár, Apor Péter, Bethlen Miklós, Kemény János, Hídvégi Mikó Ferenc, Biró Sámuel, Szalárdi, Cserei Mihály és sok más szerző írásait. Érdekes megjegyeznünk, hogy Şincai e művekre rendszerint *magyar nyelvű* jegyzetekben hivatkozott, amelyeket még a iaşi-i kiadás is dicséretes filológiai pontossággal közölt.¹

Ezenkívül igen sok, nyomtatásban megjelent magyarországi mű pontos idézését találjuk Şincainál. Amennyire a kor kiadási viszonyai megengedték, kitűnően vannak képviselve a XV. és XVI. századi humanisták, Bonfinival és Oláh Miklóssal az élükön, a XVII. századi erdélyi magyar és szász történészek, valamint a XVIII. századi jezsuita szerzők, akiket Şincai alighanem még kolozsvári tanulmányai során ismert meg. Şincainál megtaláljuk a, XVIII. századi magyar történeti könyvkiadás összes felfedezettjeit, Anonymustól – akinek krónikáját először 1746-ban adták ki – Janus Pannoniusig, akit Şincai gróf Teleki Sámuelnek 1784-i kiadásában ismert meg. A legnagyobb magyar humanista költő Şincai részéről oly tiszteletnek örvendett, hogy még nagyváradi magyar költő-barátait, Peretsényi Nagyt és Tertinát is így köszöntötte:

»Daniel Cornides Mss. tom. 2« (I, 252). A *Summaria Collectio* sokkal részletezőbb: »Exscripsi e Membrana authentica Die 15ta Junii 1771 Cibinii. Extant erant adscripta verba recentiori manu: Privilegium Ville Michaelis Berg. Daniel Cornides in MSS. Dipl. Tom. II. p. 59. Extat etiam in Bibliotheca Comitis Franc, Secheni Diplomatarii Hung. Tom. II«. Itt jegyezzük meg, hogy a Rómában járt Şincai még pápai bullákat is magyar forrásokon keresztül másol le; így az 1234-i bullával kapcsolatban ezt jegyzi fel: »Desumpt. ex Regesto Anni VIII. Litterarum Applicatarum Gregorii IX. PP. Ep. 282 exscripsi e Diplomatario Ung, Bibliothecae Regnicolaris. Tom. 3to«. Sokszor Şincai odáig megy a pontosságban, hogy pl. Ottokár 1260-i jelentésével kapcsolatban Katona olvasatait (*Hist. Crit.* VI, 315) Pray olvasataival javítja (*Annales Regum Hung.* I, 307). Általában Şincai rendkívül tisztelte a kézíratos anyagon alapuló közvetlen tudósításokat. Egy 1282-ből való adattal kapcsolatban is megjegyzi: »Ex autographo refert Katona...«

¹ Vö. AECO. VI, 260 kk. Különösen Csereiből van rengeteg idézet a *Summaria Collectio*-ban. Krónikája (mint utolsó jegyzetemben közlöm) Balázsfalván is megvolt.

Pannonios Ianos non omnes abstulit aetas
Una, imo plures nostra remota dedit.¹

Van valami mélyebb értelem abban, ahogyan Şincai, az »aetas remota« szülöttje, aki a magyar humanizmus XVIII. századi másodvirágzásában nevelkedett, Janus Pannoniusra hivatkozott. Ez a visszatekintés már történelmi perspektívát jelent és azt bizonyítja, hogy Şincai a saját és kortársai működése mögött ott érezte a magyar humanizmus százados hagyományait. De vajjon volt-e Şincainak ilyen irodalmi tudata, ilyen mélységes tisztelete a román történetírás és irodalom hagyományaival szemben? Egészen kétségtelen, hogy a régi román irodalmat Şincai egyáltalában nem ismerte – valószínűleg talán még Dosoftei híres verses zsoltárfordítását sem – s történetírói elődjének is legfeljebb a XVIII. századi Cantemirt tekinthette.²

Şincai dokumentációja tehát letagadhatatlanul hungarocentrikus, s még akkor is a magyar tudományos közvéleményből merít, amikor más nemzetek történetírói felé fordul. Azon lengyel szerzők például, akikre művében hivatkozik, mind fel vannak sorolva Cornidesnak egyik Prayhoz intézett levelében,³ tehát nyilvánvaló, hogy e téren is Cornides útmutatásával számolhatunk.

Ami pedig Şincai politikai céljait illeti, ezeket nem szabad a későbbi dákoromán tudat anachronisztikus szemüvegén át tekintenünk, hanem a történelmi igazság feltétlenül kötelező tiszteletével mindenkor magához Şincai szövegéhez kell fordulnunk. Vajjon kiemelte-e valaha is a román hírverés, hogy Şincai a mohácsi katasztrófát így kommentálta:

¹ A nyomtatott források terén is a *Summaria Collectio* bővebb tájékoztatást nyújt, mint a végleges szöveg. A híres 1467-i baia-i csatával kapcsolatban például Thurócziról és P. Ransanasról Şincai megjegyzi: »Hi tamen duo ultimi de vulnere Matthiae Corvini nihil scribunt, ajuntque signa militaria de Moldavis reportata fuisse appensa in Ecclesia Beatae Virginis Budensi«. A baia-i csatai forrásainak kritikájáról legújabban L. Elekes: *Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király*. Budapest, 1937. 28 kk.

² Şincai ismerte Cantemirnek török történetét is, még pedig német kiadásban (Id. *Summaria Collectio* 1462., 1467. év).

³ Idézi Veress: *Vechi istorici* 64. Şincainál sok más külföldi forrás használata is magyar tradíciókban gyökerezik. Így az 1343. évvel kapcsolatban a *Summaria Collectio* a következő adatot tartalmazza: «Raphael Volaterranus in Commentariis Urbanis Libro 8vo«. Volaterranus (Maffei) enciklopédiáját már a XVI. században sokat forgatta Balassa Bálint (vö. Eckhardt S.: *Balassa Bálint*. Budapest, 1941. 13 kk.).

»Ez volt az az év, amikor kis híján majd hogy el nem pusztult a magyar királyság, s amikor úgy elvált Erdély Magyarországtól, hogy mind a mai napig, amikor ezeket írom Szina faluban, Abauj megyében, vagyis 1808 december 9-ig nem egyesültek újra. Nagy szerencsétlenség ez az erdélyi románok életére.«¹

Minden arra mutat, hogy Şincai, bár fel-feltört belőle a fojtott keserűség s minden dokumentációja arra szolgált, hogy felrzza népe szunnyadó büszkeségét,² mégsem jutott még el Nagy-Románia modern utópiájáig s távolról sem óhajtott szakítani a Szent Koronához való tartozás hagyományos tudatával. Máskülönb nem szemléltet volna oly szoros egységben a magyar és román parasztság közös szenvedéseit s nem nevezte volna őket »a Magyar Szent Koronához tartozó magyar és román parasztnak.«³

Már Şincai is nem egyszer vitába elegyedett Engellel és más történetírókkal, de a triász igazi polémikus szelleme mégis Maior Péter volt. Maior hosszú időn át Szászrégen román lelkésze volt, s ugyanabban az időben ott élt Sulzer is, a kontinuitásnak első tudományod érvekkel felfegyverzett tagadója. Bármennyire ellentétes is volt a két férfiú felfogása, személy szerint jó barátságban voltak s bizonyára hosszú vitákban foglalkoztak a románok őstörténetével⁴ addig is, amíg Maior felkerült Budára, az egyetemi nyomda korrektorának s öregségére ismét bekapcsolódhatott a tudományos élet vérkeringésébe.

Maior főműve, »A románok dáciai eredetének története« (*Istoria pentru începutul Românilor în Dachia*) elsősorban abban különbözik az eddig tárgyalt munkáktól, hogy sokkal rövidebb, tömörebb s ezen csekélyebb terjedelme miatt természetesen hamarabb is volt kiadható. Már 1812-ben megjelent ama budai Egyetemi Nyomda kiadásában, amelynek a románok e korban egész szellemi megújulásukat köszönhatték.

¹ »Nu fără mare necaz al vieţilor Românilor din Ardeal« (*Hronica* II, 15–2).

² Mily kritikátlanul keresett Şincai mindenütt román nyomokat, arra elég egy adat. Le Quien (*Oriens Christianus* I, 1221) nyomán foglalkozik a 787. évi II. nicaeai zsinattal, ahol egy *Ursus* nevű moesia püspök szerepelt. Ezt az adatot Şincai habozás nélkül így kommentálja: »Nomen Ursus hominem Latinae linguae, quia erat Valachus (a kéziratban e szavak be vannak keretezve!), significat (*Summaria Collectio*, vö. *Hronica* I, 143–4).

³ »Români şi Ungurii cei proşti de subţ Sănta Corona Ungariei« (*Hronica* II, 135).

⁴ Vö. Pteancu S.: *Maior Péter élete és működése*. Nagyvárad, 1903. 28.

Maior művének minden során látszik azonban, hogy távolról sem készült oly körültekintő és változatos forrásanyag alapján, mint Klein és Şincai román története, s a felhasznált kevés forrás alig-alig ment át a józan kritika szűrőjén. A középkori anyag sokkal szegényesebb: Anonymus – akit Maior Keresztúry Józseffel együtt I. Béla (1061–1063) jegyzőjének vél¹ – szinte teljes mértékben uralja a középkori részeket; e fejezetekben új forrás csupán Szent Gellért élete, amelyet Maior gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök kiadásában (1790) ismerhetett meg.² Elvékonyodik a XV–XVI. század magyar humanista anyaga is; itt persze Bonfini tanúbizonysága megint túlzottan érvényre jut. Tökéletesen hiányzanak Erdély emlékiratírói, s Otrókótsi – akit Şincai, ha nem tévedünk, nem idézett – oly elfogadhatatlan adatokat sugall Maiornak, hogy felhasználásának egyáltalában nem örvendhetünk.³ Sulzer ellen Maior – ismeretségük ellenére – keményen küzd; itt is azonban ihletője Pray Györgynek egyik álneven megjelent vitairata.⁴

Maiornak azonban nem ez a csekély dokumentáció a főhibája, mint inkább interpretációinak Şincait is messze túlszárnyaló önkényessége. Anonymusról azt állítja, hogy erdélyi katolikus püspök lévén, »gyűlölte« az ortodox románokat. A protestáns Cornides nyomán egyébként szemére veti Anonymusnak, hogy Álmost a Szentlélek kegyeltjeként tünteti fel.⁵ Egy-egy történelmi analógia is nagyfokú naivságra vall. Amikor Maiornak azt kell bizonyítania, hogy a rómaiak dákok nőikkel összeházasodva is rómaiak maradtak, Thuróczyt veszi elő s kiolvassa belőle, mennyi idegen nép költözött be Magyarországra Szent István és Géza idejében s mégis megőrizte a magyarság népi jellegét. Ez az érvelés nem inkább a dákok kontinuitás mellett tanúskodnék, ha ugyan volna bármi bizonyító ereje?⁶

¹ Vgl. Major: *Istoria* (Budapest–Szamosújvár, 1883) 78; J. Keresztúry: *Dissertationes historico-criticae*. Buda, 1814.

² *Acta S. Gerhardi Ep. Chanadiensis, opera Ignatii Com. de Batthyán Ep. Transsylvaniae A. Carolinae typo edita a, 1790.* Maior: i. m. 160–1.

³ Tőle vette Maior azt a szerencsétlen gondolatot, hogy a Priscus Rhetor említette »auson«-ok nyelve a románnal azonos (vö. 73). Ez a gondolat is hosszú utat futott be, vö. Tr. Laurian: *Tentamen criticum*. Wien, 1840. LV.

⁴ Gideon Szolga: *Anmerkungen über Herrn F. J. Sulzer litterarische Reise in so weit sie Ungerland betrifft*. Buda, 1873. Pray szerzőségéről Maior: i. m. 243 Veress: *Bibi. rom.-magh.* II, 28.

⁵ Maior: i. m. 79. Cornides kérdéses műve: *Vindiciae Anonymi Belae regis Notarii*. Buda, 1802.

⁶ Maior: i. m. 17.

Szent Gellért életéből vette Maior Ajtony és Glád történetét, akiket habozás nélkül románoknak hisz. Bármily történetetlen is ez a feltevés, hatása tartós volt: késői visszfényt Iorga legutolsó nagy szintézisében is megtaláljuk.¹

Az erdélyi triász történetírói tevékenysége tehát – az utókor, de maguk a kortársak részére is – sajátos balsikerrel zárult: a nagyobb, alaposabb anyaggyűjtések (Klein, Şincai) s a komolyabb feldolgozások (Budai-Deleanu) vagy mindmáig kiadatlanok maradtak, vagy sokáig kéziratban lappangtak, s kiadásra éppen az a munka került, amely felületességben és elfogultságban szinte páratlanul állott. Pedig – s ezt szintén jó emlékezetbe idézni – más alkalmakkor maga Maior is hitet tett a magyar állameszméhez való hűsége mellett és büszkén hivatkozott hazájára, a »dicső magyar királyságra« s a »nemes magyar nemzetre.«² Maiorban is élt még, mint kora minden erdélyi románjában, a hagyományos »Hungarus«-tudat, s e miatt várta ő népe kiművelését is a magasabb színvonalú magyar kultúra segítségétől, »Mert igazán semmi sem természetesebb« – írta egy alkalommal – »mint hogy az Isten segítségével kiművelt nemzetek a többi nemzetek kiműveléséről is gondoskodjanak, amelyek kevésbé voltak ilyen szerencsések... Az összes nemzetek bennfoglaltatnak az emberi nem nagy nemzetében. A különféle nemzeteknek más és más elnevezése csak esetleges. Egyszerű dolog tehát, hogy ezen esetleges nemzeti nevük figyelembevétel nélkül szeressék egymást, mint testvérek, az összes emberek, s minden nemzet igyekezzék elősegíteni a másik művelődését, mivel a közjó ettől függ. Ha így tesz egy nemzet, tettel is megmutatja, hogy igazi műveltségnek van birtokában és valóban nemesnek nevezhető.«³

Mint látjuk, más, magasabb művelődési formák elismerése, keresztény humánus és jól felfogott román népi érdek harmonikusan olvad össze annak a Maiornak koncepciójában, akiben az utókor éppen ezt a mélyebb gondolati tartalmat nem látta meg. Ha Maior utókorát nemcsak a képzelt népi és történelmi jogok kultusza, de ezek a gondolatok is megtermékenyítik, ennek csak kedvező hatása lett volna a magyar-román szellemi kapcsolatok további alakulására.

¹ N. Iorga: *Histoire des Roumains*. Bucarest, 1937. III. 23.

² Idézi Pteancu S.: i. m. 65.

³ Idézi Pteancu: i. m. 65–6.

AZ ERDÉLYI TRIÁSZ UTÓKORA

E tanulmány keretei nem engedik meg, hogy részletesen foglalkozunk az erdélyi románok nyelvészeti és történelmi eszméinek hatásával. Nem vázolhatjuk ezúttal sem Maior művének közvetlen visszhangját,¹ sem azt a bonyolult és sok részletében még feltáratlan folyamatot, amelynek révén az erdélyiek tanítása hamarosan elterjedt a Kárpátokon túl is.² Eddigi gondolatmenetünknek megfelelően inkább azt kérdezzük: mi lett az utókor kezén az erdélyiek gondolataival s hogyan öröklődtek tovább a magyar gyökerű eszmeáramlatok?

Eddigi okfejtésünk fonalát követve lássuk előbb a triász nyelvészeti eszméinek további sorsát. A fentebbiekben foglalkoztunk már a latinosság elvi alapjaival, s azt is láttuk, hogy maguk a kezdeményezők, Klein, Şincai és Maior ezzel az elvvel meglehetősen csínján bántak. Óvatosak voltak kortársaik is: a fontosabb írók, mint Budai-Deleanu, Barac, stb., ha alkalmaztak is itt-ott neologizmusokat, ezekért távolról sem áldozták fel a népnyelv gazdagságát s az erdélyi nyelvjárásoknak régóta megszokott magyar elemeit.³ Éppen ez a természetes, keresetlen nyelvhasználat tette lehetővé az Erdélyből kivándorolt tanároknak is a gyors alkalmazkodást a havaselvi és moldvai nyelvhasználathoz.

Latinizálni persze mindenkor csak ott lehetett, ahol volt latin kultúra. A Kárpátokon túl, ha meg is ismerték a triász elgondolásait, aligha követhették azokat, egyszerűen azért, mert – nem tudtak latinul s ha neologizmusoknak érezték szükségét, egészséges realizmussal inkább az élő nyelvekből merítették: időrendi sorrendben előbb az újjörögből, majd az olaszból és az oroszból, végül s egészen napjainkig a franciából.⁴ Ezen tarkasággal szemben, amely valóságos kaméleonmódra alkalmazkodott a mindenkori politikai helyzethez, az erdélyiek, tovább ápolva magyarországi latin kultúrájuk hagyományait, még fokozottabban érezték az ő latinos purizmusuk »ma-

¹ Vö. Pascu: *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*. 213 kk., AECO. VI, 291, stb.

² Ld. tanulmányomat az *Erdély magyar egyeteme* c. kötetben, 294 kk.

³ Mindezekre nézve ld. P. Haneş: *Dezvoltarea limbii literare române în prima jum. a sec. XIX*. Bukarest, 1926. 86 kk.

⁴ Az újjörög hatásáról: L. Gáldi: *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'Époque des Phanariotes*. Budapest, 1939. Az olasz hatásról C. Tagliavini: i. m. Az orosz hatásról nincsen modern monográfia; az eddigi kutatásokról ld. C. Tagliavini: *Rum. Konversations-Grammatik*. Heidelberg, 1938. XVIII. Ugyancsak feldolgozatlan a francia hatás kérdése is (vö. ehhez G. Adamescu: *Adaptarea la mediu a neologismelor*. Bucureşti, 1938).

gasabbrendűségét«, s az egész latinos etimológiai irányt merev racionalizmussal, de egyszersmind romantikus ábrándozással túlzó végletekbe sodorták. Hiába intette Ion Maiorescu már 1838-ban a túlzókat a felesleges latinizmusok kerülésére – merészen azt állítva, hogy pl. az *acveduct* szó felesleges, mivel ott van helyette a magyarból átvett *jilip* (< zsilip)! – s hiába merült fel a népnyelvi norma gondolata,¹ a megkezdett úton nem volt többé megállás. 1840-ben napvilágot látott Al. Treboniu Lauriannak hirhedt *Tentamen criticum*-a, az etimológiai iránynak legszerencsétlenebb hajtása. Ebben a műben, amelyet szerzője a latin testvériség nevében egy spanyol hercegnek ajánlott,² a román nyelv latinságának elismertetése kedvéért a helyesírás már annyira latinizált, hogy a közölt szövegek és paradigmák szinte teljesen olvashatatlanok. Az élő nyelv leírását megközelítőleg sem vezeti a hangkép, hanem mindig csupán a feltehető latin alak pusztá illúziója. Ahol pedig Laurian hibás etymonok után indul, ott az íráskép teljesen a fantazmagóriák világába vész.³ A végletekig van vive az analógia elve is: ama túlzások nagyrésze, amelyeket az utókor Aron Pumnul, Bukovinába kivándorolt balázsfalvi tanár terhére ír, már megvan Lauriannál is.⁴

Laurian »műnyelve«, amely, ha gyakorlatilag életre kel, teljes szakadást idézett volna elő a nép- és az irodalmi nyelv között, Erdélyben talált ugyan lelkes hívekre, akik hajlandók voltak *frumos* ('szép') helyett *formosu*-t írni, sőt mondani is, a latin *formosus* kedvéért, de ilyen racionalista beavatkozásokat a Kárpátokon túliak fejlettebb valóságérzéke nem tűrt meg, s tiltakozott Cipariu, a tudós balázsfalvi paptanár archaizáló-etimológizáló helyesírási rendszere ellen is.⁶ Alexandri

¹ Foaie pentru minte, inima și literatură 1838, 180–1.

² Bourbon Károly Lajos spanyol trónörökösnek.

³ Pl. a jövő idő írásmódja Lauriannál *cantábiu*, *cantábii* a latin *cantabo* stb. nyomán, noha az emögött lappangó népnyelvi *cânta-voiu*, *cânta-vei* stb. nyilván *cantare voleo* stb. összetétele. Vö. *Tent. crit.* 112. Ugyancsak indokolatlan a *să* kötőszó *so* írásmódja, holott ez a szócska a latin *si* folytatója. Laurian követője sok tekintetben I. Pușcariu: *Die romanische Amtssprache*. Hermannstadt, 1860 (2. kiadás, 1864).

⁴ Mindenki, még Haneș is, Pumnulra fogja a *-ciune*-végződésű szavak elterjesztését (vö. i. m. 134). Ld. fentebb a 399. l. 1. jegyzetét is. Ezzel szemben tény, hogy már Lauriannál van *deșertăciune*, *rugăciune*, stb. régi szavak mellett *auscultăciune* (auscultatione!), *năciune* (natione!), *stăciune* (statione!), stb. i. m. 190.

⁵ T. Cipariu egyik legjellegzetesebb műve a *Principia de limba și de scrip-tura* (Blasiu, 1866), amelyben először próbálta a latinos irány nyelvi r form-jait a régi, latin elemekben sokkal gazdagabb román nyelv feltárásával leg-

maró szatírával vitte színpadra az erdélyiek papirosnyelvét, barátja pedig Alecu, Russo ezt hangoztatta: »Innen, Moldvából kiáltom, de hallják meg a Milcovon és a Kárpátokon túl is: Heliade, Laurian, Pumnul nyelve nem-román s a mai irodalom nem-román irodalom!«¹ Titu Maiorescu, az első nagy román kritikus is tagadta, hogy valaha is »Cipariu és Pumnul nyelvészeti képzelgéseiből nyelvtörténeti igazságot« lehetne teremteni.² Az élet ítélte tehát a latinos irány nyelvi túlkapásain s ezen az ítéleten a jórészt erdélyiekből alakult Román Akadémia nyelvtudományi erőfeszítései sem tudtak változtatni.³

Egészen más eredményekhez vezetett az erdélyi triász által inaugurált történettudományi irány. Talán éppen azért, mert már megírása pillanatában is Maior munkája heves polémia központjában állt,⁴ mindazon tételek, amelyeket Maior körülbelül a *Supplex Libellus* érvelése szerint védett (erdélyi latin-román folytonosság, hajdani román jogegyenlőség, stb.), nemzedékek hazafias tudatába ivódtak bele, s annyira érzelmi síkra terelődtek, hogy ott már racionális érveléssel és tudományos polémiával semmi eredményt elérni nem lehetett.⁵ Volt ugyan egy olyan rövid korszak, amikor a latinos irány túlzásai

alább részben indokolni. E művében egyébként nagy elismeréssel nyilatkozott s magyar nyelvújításról (6. l.) s a román nyelv latin jellegét többek közt Pray György véleményével bizonyította (236, 241. l.).

¹ Russo nyelvészeti elveiről ld. *Scrieri* (ed. P. V. Haneş) 148 kk. A jelzett kijelentés R. Ortiz nyomán (*Medioevo rumeno*. Studi Rumeni, I)

² T. Maiorescu: *Critice*. 1905, I. 138–9.

³ Az erdélyiek latinos purizmusát Szilasy Gergely még a 80-as években a hevesen védelmezte, különösen a Familia hasábjain (1882, 401. kk.). A harc legutolsó kicsengéseiről S. Puşcariu: »*Ardelenisme*« în *limba noastră*. Drumul Nou. I, Nr. 35, *Deosebiri de graii*, u. o. I. Nr. 41. Végeredményben az erdélyi lett nyelv is, legalább elvben, a 80-as évek óta a regáti nyelvhasználathoz igazodott Vö. Familia 1886, 535.

⁴ Közvetlenül Maior munkájának megjelenése előtt, 1811-ben a bécsi Vaterländische Blätter határozottan tagadta a kontinuitást s inkább a szláv elemeket emelve ki, a románok politikai igényeinek jogosultságát is kétségbevonta. Erre névtelen cáfolat jelent meg: *Discussio descriptionis Valachorum* (Pest, 1812). Egy fiatal román nemes, Costin Tamás ugyanekkor Schwantnert támadta, bár az utóbbi a kontinuitás kérdésében engedékenynek mutatkozott. Vö. *Észrevételek T. Schwantner Márton úr Magyarország statisztikájában az oláhokra tett jegyzésekre* Pest, 1812.

⁵ A vitának két fejezete volt: az első Maior harca Kopitar kritikája ellen *Animadversiones*, 1814; *Reflexiones*, 1815; *Contemplatio*, 1816), a második pedig egy eredetileg Halleban névtelenül (1823), majd Budán Thököly Szabbás neve alatt megjelent értekezéshez kapcsolódik: *Erweis, daß die Walachen nicht*

ezt a Maior-féle koncepciót is majdnem nevetségessé tették,¹ azonban ezek a felesleges sallangok hamarosan feledésbe mentek, a nemzeti szempontból fontos tételek pedig kritikai megvizsgálás nélkül szálltak egyik nemzedékről a másikra.

Bármennyire világossá vált is az idők folyamán, hogy a román nyelv balkáni kapcsolatai az erdélyi őshaza feltételezését teljesen valószínűtlenné teszik, a román történészek ezzel az igazsággal szemben sem mertek nézni s kutatásában elmélyedni sem akartak. A triász tanítása szuggesztív erejével annyira lenyűgözte őket, hogy Maiorescu komor és józan ítélete pusztában kiáltó szó maradt.

Volt azonban a triász munkásságának egy olyan oldala, ami az utókornak valóban nagy hasznára vált; kétségtelenül Şincái és Maior érdeme ugyanis, hogy utódaik figyelmét felhívták a magyar forrás anyag fontosságára, amely nélkül a románok történetét jóformán lehetetlen tanulmányozni. Şincái hatalmas forrásközlése, legalább is annyira, amennyire a *Hronicul*-ba bekerült, egész sereg történész

römischer Abkunft sind. Ez ellen előbb Th. D. Bojinca (*Animadversio, Pest 1827*), majd E. Murgu (*Widerlegung der Abhandlung... Ofen, 1830*) emelte fel szavát. Bojinca javarészt ismét tekintélyi érvekre hivatkozott, pl. Gedeon Lászlóra, a statisztika magyar professzorára, aki szerinte »erudite pribavit Valachos esse veros posteros Romanorum« (*Animadv.* 9). Bojinca egész dokumentációja is a magyar humanizmusban gyökerezik. Érdekes kiemelni, hogy Thököly-S. tétele, amely szerint a románok ősei ellatinizálódott szlávok voltak (»ein slavisches, den Römern untherthäniges Volk« *Erweis*, 1827, 6) teljesen hasonló E. Gamillscheg legújabb nézetéhez, vö. *Über die Herkunft der Rumänes* Berlin, 1940, 19. A nyelvi latinság tételét egyébként kevéssel utóbb J. C. Schultz próbálta megingatni (*Argumentorum pro Latinitate linguae Valachicae s Remunae epicrisis.* Hermannstadt, 1831). Ő vette először vizsgálat alá a román nyelvnek a latintól meglehetősen különböző »innere Form«-ját. Megjegyzései ma is figyelemreméltóak, noha konklúziója – a románok ősei germánok voltak – természetesen elvetendő. Józan ítéletű szász tudós még ebben a korban Ft. Phleps, aki ismét a szlávok vonásait emeli ki, felismeri a keleti rítus bizonyító erejét s óvatos okfejtéssel egy romanizált nép erős szláv hatásoknak tett balkáni őshazájára következtet (*De Valachorum origine dissertatio,* Hermannstadt, 1829). Amint látjuk, a kontinuitás-elmélet sikerének egyik titka abban rejlik, hogy Sulzer után az ellenfelek egyáltalában nem tudtak egymás között sem megegyezni s nem tudtak a kontinuitás-tannal egységesen védett másik teóriát szembeállítani.

¹ Ismét A. Tr. Laurianra célunk, aki a *Tentamen criticum*-ban odáig ment, hogy latinizáló hevében az Anonymus által említett *Gelu* (Gelou) vezérnek minden bizonnyal török eredetű nevét *Gelius*-ra, Mén Marót bihari szláv fejedelem nevét *Minor Marius*-ra torzította (XVI, XIX), Moldva nevét (*Moldavia*) *Major Dacia*-nak vélte (XXXIX), stb. Mindez a Bonfini-féle tradíciók tiszta továbbélése a XIX. század közepén.

átmutatója lett, s adatszerűen kimutatható, hogy az első magyar vonatkozású oklevélközlések Moldvában is Şincai hatására indultak meg.¹

Milyen mélyen beleivódott a román történetírói tradícióba az erdélyi iskolának a magyar források használatára vonatkozó példa-adása, arra befejezésül csak egy példát idézünk.

1875-ben adta ki B. P. Hasdeu (1836–1907), a modern román filológia és történetírás egyik úttörője nagy összefoglaló művét,² amely nem annyira folyamatos képet ad a történelmi fejlődésről, mint inkább egy rendkívül sokat olvasott, nagy fantáziájú romantikus tudós elmefuttatásait nyújtja rengeteg tisztázatlan, román vonatkozású kérdéssről. S ez a munka, amely Şincaira magára is több ízben hivatkozik,³ a magyar forrásoknak hatalmas bőségére támaszkodik. Megvannak említve a magyar krónikák, szerepelnek nagy humanista íróink, bőven akadnak adatok a XVII. és XVIII. század íróiból s természetesen gazdagon van képviselve Engel–Eder–Fessler nemzedéke.⁴ Oly gazdag ez az anyag, hogy hozzá képest Xenopol, Iorga vagy Giurescu – hogy napjainkig haladjunk – a magyar anyag felhasználása terén határozott visszaesést jelent. Feltűnő azonban a XIX. század magyar kutatásainak szinte jóformán teljes hiánya, noha Hasdeu saját vallomása szerint e tekintetben Szilasy Gergelytől is kért tanácsot. Ezt a hiányt csakis úgy magyarázhatjuk, hogy még Hasdeu is első-sorban azt a régebbi magyar történeti bibliográfiát ismerte, amit Şincai és kortársainak műveiből meríthetett.

*
* *

Az erdélyi iskola magyaros orientációja tehát egyáltalában nem mult el nyom nélkül: hatása az egész XIX. századon végighúzódik, sőt joggal mondható, hogy napjainkig tart, hiszen pl. N. Iorga majdnem oly kritikátlanul támaszkodott 1937-ben is Anonymusra, mint egykor Maior.⁵ A kép, amelyet vázolni próbáltunk, természetesen minden irányban bővíthető: sok-sok vonással lehetne kiegészíteni

¹ Bălcescu, Odobescu és más román történészek a magyar források ismeretét jórészt Şincaiból merítették, vö. AECO. VI. 373–4

² *Istoria critica a Romaniloru*. I. Bukarest, 1875.

³ I. m. 7, 10, 85, stb.

⁴ Anonymus: 109, stb. Küküllei, Thuróczy, Budai Krónika: 8, Mátyás levelei: 17, Oláh M.: 27, Schaeseus: 13, 21, Benkó: S. 10, Fridvalszky: u. o. Katona: 9, Pray: 17, Kemény: 26, Sulzer: 5, Engel: 4, Eder: 4, stb

⁵ Vö. *Histoire des Roumains* III, 16 kk.

egyrészt a nyelv- és történettudomány terén, s még többel, ha más tudományszakokat is figyelembe veszünk. Más alkalommal utaltam már a román filozófiai érdeklődés magyar forrásaira,¹ s hasonló kapcsolatokat lépten-nyomon fedezhetnénk fel. Szilasy Gergely például a legrégebb román esztétikai értekezések egyikét Brassai Sámuel nyomán írta,² s a nyelv kifejező erejének problémájáról, amelyet napjainkban D. Caracostea valósággal külön tudományággá fejleszt ki Romániában, már ezelőtt hatvan évvel jelent meg tanulmány, Reviczky Gyula egyik cikkének átdolgozása folytán.³ A napjainkban, sajnos, még alig ismert erdélyi román újság- és folyóiratanyag átkutatása bizonyára számos hasonló megállapításra fog vezetni. Annyi azonban már most is bizonyos, hogy a román tudomány anyagában és módszereiben egyetlen szomszéd nép tudományos életéből sem vett át annyit, mint a magyar tudományból.⁴

Gáldi László

¹ Ld. Erdély magyar egyeteme. Kolozsvár, 1941. 294–5.

² G. Silasi: *Despre operele de artă*. Familia 1885, 89.

³ F. Bran: *Puterea colorativă a limbii*. Familia 1885, 582 kk.

⁴ Eredményeimet a balázsfalvi gör. kat. érseki könyvtár kéziratainak jegyzéke (Şt. Manciulea: *Biblioteca centrală din Blaj*. Blaj, 1939) mindenben megerősíti; kár, hogy e katalógust csak jelen tanulmányom lezárása után használhattam. Pótlólag szükségesnek látom azonban rámutatni arra a gazdag magyar s különösen erdélyi történeti anyagra, amely Balázsfalván található. Összegyűjtve látjuk itt az erdélyi fejedelemség országgyűlési emlékeit (*Approbatæ Constitutiones, Articuli Diaetales*, stb.), megtaláljuk Bod Péter kéziratossá tett történeti művét az erdélyi románságról (*Brevis Valachorum Transylvaniae incolentium historia*), Körösi ötkötetes magyar történetét (*Historia Hungariae*) a szász Schmeizel Márton Erdélyre vonatkozó történeti összefoglalását (*Collegium Historiae Transylvaniae*, 1744), egy II. Józsefhez intézett memorandumot (Gravamina Magni Principatus Transylvaniae Imperatori Josepho II substrata), számos jogtörténeti munkát (pl. *Dictionarium Juris Ungarici*, stb.) és egyéb magyar vonatkozású latin műveket. A könyvtár magyar kéziratai szintén figyelemreméltók: Bethlen Farkas, Cserei Mihály, Apor Péter, Huszti András, Mikó Imre és mások művei sorakoznak bennük egymásután. Mindezen művek a balázsfalvi szellemi újjászületés állandó légköréhez tartoztak egyik-másik közülük – például Huszti András műve, a nyomtatásban is megjelent *Ó és Új Dácia* (1716) – a dákoromán kontinuitás mítoszának kialakulására is jelentős hatást gyakorolt (vö. Tamás L.: AECO. I, 43). Mindezen kéziratok átvizsgálása és keletkezésük, másolásuk körülményeinek tisztázása, valamint a bennük található esetleges széljegyzetek feldolgozása a magyar-román szellemi kapcsolatok kutatásának egyik fontos állomását képezhetné.